

ТЕТЯНА БЕЗЕГА

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ КАРПАТОЗНАВСТВА
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ:
СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

ПЕРЕДУМОВИ ТА СТВОРЕННЯ НДІ КАРПАТОЗНАВСТВА

Закарпаття займає специфічне місце в регіоні Українських Карпат і потребує особливої уваги при вивченні його матеріальної та духовної культури. По-перше, наш край є контактною зоною західноєвропейських і східноєвропейських культурних впливів, по-друге тут стикаються три етнографічні райони – Бойківщина, Lemківщина та Гуцульщина і по-третє, багатонаціональне населення цього ареалу із своїм історичним розвитком потребує досконалішого вивчення і осмислення.

Довгий час ґрунтовне дослідження карпатознавства не могло проводитися внаслідок входження певних частин Українських Карпат до складу різних держав. В 20-30-х роках минулого століття польськими вченими була зроблена спроба комплексного вивчення Гуцульщини. Словацькі науковці в 30-ті рр. створили творчу групу "Карпатіка", що встигла видати три випуски однойменного збірника і монографію про народну дерев'яну архітектуру Українських Карпат.

Значний вклад в розвиток карпатознавства зробила Міжнародна комісія по вивченню народної культури Карпато-Балканського регіону. В останні десятиліття ХХ ст. львівськими вченими були видані узагальнюючі праці "Бойківщина", "Гуцульщина", "Українські Карпати", але в значній мірі позначені ідеологічною спрямованістю тоталітарного режиму.

Проблематика карпатознавства цікавила і науковців історичного факультету Ужгородському державного університету. Досить згадати такі імена як Ф.М.Потушняк, М.М.Ледекач, Я.І.Штернберг, М.В.Троян. В своїх публікаціях вони опирались і розвивали досягнення карпатознавців 20-30-х рр. ХХ ст., таких як В.Гаджети, І.Кондратовича, О.Петрова, Ф.Аристова і багато інших.

Науково-дослідний інституту карпатознавства було створено на базі Ужгородського державного (національного) університету 31 березня 1992 року, який став втіленням давно назрілої ідеї про зосередження більшої уваги на дослідженнях комплексних проблем політичного, економічного і культурного розвитку Закарпаття і всього Карпатського регіону від найдавніших часів до наших днів.

Його основним завданням стало вивчення історії, матеріальної і духовної культури етнічних і етнографічних груп, що населяють Українські Карпати. В центрі уваги дослідників став наш край. Карпатознавство здавна притягувало увагу вчених, адже Українські Карпати являються одним із важливих регіонів, де формувалася давньоруський, а загалом і український етнос. Географічні умови гірського краю, віддаленість від великих міських і промислових центрів сприяли найкращому на сьогоднішній день в Центральній і Східній Європі

збережено в краї традиційної народної культури українських етнографічних груп лемків, бойків і гуцулів. Разом з тим, саме в Карпатах збереглися рідкісні релікти давньослов'янської культури.

Головною ж метою створення НДІ карпатознавства була: повніше та ефективніше використання інтелектуального потенціалу, фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів Ужгородського державного університету, сприяння підвищенню якості підготовки спеціалістів та науково-педагогічних кадрів, росту кваліфікації професорсько-викладацького складу.

Першим директором НДІ карпатознавства було призначено доктора історичних наук, професора Івана Івановича Попа, а в 1994 р. інститут очолив кандидат історичних наук, доцент Микола Петрович Макара. З 1 січня 2000 р. обов'язки директора виконує доктор історичних наук, академік Міжнародної слов'янської академії наук Микола Миколайович Вегеш [48, 3].

Першим етапом в розвитку НДІ карпатознавства Ужгородського державного університету було створення лабораторії «Карпатика», яку очолював проф. Г.В.Павленко. Вона продовжила в умовах нових історичних реалій дослідження питань Карпатського ареалу, наслідком якої став вихід першого збірника «Sacratia-Carpatica» [14]. Ця лабораторія була першою організаційною структурою на шляху до виникнення інституту. На її базі за наказом ректора УжДУ №176-05 від 27.03.1992 р. «Про підсумки внутріузівського конкурсу і фінансування НДР за рахунок бюджетних асигнувань» (див. додаток №1) були затверджені основні заходи по проведенню науково-дослідницьких робіт [1, 1].

Згідно з рішенням Вченої ради університету від 27.03.1992 р. (протокол №3) вказувалося:

1. Затвердити перелік наукових робіт, відібраних в результаті внутріузівського конкурсу, їх наукових керівників і відповідальних виконавців та обсяги фінансування НДР за рахунок бюджетних асигнувань, виділених Міносвіти України додатково (додаток до наказу).
2. Завідуючим кафедрами, науковим керівникам тем забезпечити своєчасне і якісне виконання робіт, цілеспрямоване і ефективне використання виділених коштів.
3. Науково-дослідному сектору включити додаткові роботи в тематичний план НДР і план фінансування робіт на 1992 рік.

Згідно додатку до наказу (№176-05 від 27.03.1992 р.) діяльність лабораторії «Карпатика» мала здійснюватися в таких напрямках: [1, 1-10]

1. Історія (ДБ-89). Національне відродження південно-карпатських українців в контексті конституювання української

нації (кінець XVIII – перша половина XX ст.) політичні, культурні і економічні процеси. (Науковий керівник проф. Г.В.Павленко).

2. Археологія (ДБ-91). Культурно-історичний розвиток Закарпаття в першому тисячолітті до нашої ери. Проблема розвитку контактної зони. (Науковий керівник проф. Е.А.Балагурі).
3. Етнографія, фольклористика, мовознавство (ДБ-92). Етнокультурні та етнополітичні процеси на Закарпатті в індустріальний період (друга половина XIX – перша половина XX ст.). (Науковий керівник доц. М.П.Тиводар).
4. Історія мистецтва Закарпаття в його зв'язках з Карпатським регіоном в цілому (ДБ-99). Художнє життя та художня культура Закарпаття першої половини XX ст. (Науковий керівник проф. І.І.Поп).

Різноманітність та багатоплановість проблематики вийшла за рамки центру «Карпатика», так як вона об'єднала науковців різних профілів. Це призвело до необхідності розширення організаційних та фінансово-технічних засобів з метою більш ефективного реалізації покладених перед науковцями завдань. Для цього виникла потреба створення відповідного механізму. Ним став інститут.

Науково-дослідний інститут карпатознавства Ужгородського державного університету був створений згідно наказу Міністерства освіти України №66 від 31.03.1992 року [1, 11-12] та наказу ректора №252-05 від 8.05.1992 р. [1, 13-16] «Про створення НДІ карпатознавства Ужгородського державного університету Мінвузу України». Фактично, в наказі Міністерства освіти була поставлена основна мета – створення інституту.

На нього покладалися завдання: «...повнішого та ефективнішого використання інтелектуального потенціалу, фінансових, матеріальних і трудових ресурсів в УжДУ для дослідження комплексних проблем карпатознавства, політичного, культурного і економічного розвитку Закарпаття і всього Карпатського регіону з найдавніших часів до наших днів, підвищення рівня підготовки спеціалістів та науково-педагогічних кадрів, росту кваліфікації професорсько-викладацького складу».

Далі в наказі затверджувались основні наукові напрямки діяльності НДІ карпатознавства в таких галузях (див. додаток 2 і 3):

- 1) історії, археології, етнографії, фольклористики, мовознавства, літературознавства, історії мистецтва Закарпаття в його взаємозв'язках з Карпатським регіоном в цілому;
- 2) вивчення проблем і розробка практичних рекомендацій з етнополітичних і етносоціальних питань, з питань

центральноевропейського регіонального економічного і культурного співробітництва;

- 3) історії русинсько-української діаспори в країнах Європи і Америки.

Фінансування наукових досліджень в НДІ карпатознавства згідно наказу має проводитись із держбюджету, надходження за рахунок держ-договорів, з пожертвувань організацій та окремих осіб.

На ректора Ужгородського державного університету (проф. В.Ю.Сливку) покладалася відповідальність: внести відповідні зміни в структуру вузу, призначити директора, розробити і затвердити Статут НДІ карпатознавства, забезпечити умови, які необхідні для ефективного функціонування створеного інституту і виконання наукових досліджень.

8 травня 1992 року ректором Ужгородського державного університету В.Ю.Сливкою було виданий наказ №252-05 про виконання вище вказаного наказу Міністерства України №66 від 31.03.1992 року, в якому говорилося про прийняття до виконання оголошеного наказу [1, 11-12]. Цим же документом директора НДІ карпатознавства було призначено професора кафедри нової і новітньої історії, доктора історичних наук Івана Івановича Попа.

Новостворений інститут успадкував ті ж самі держбюджетні і держдоговірні теми які виконувалися при лабораторії «Карпатика», а саме: ДБ-89 (керівник теми проф. Г.В.Павленко); ДБ-91 (керівник теми проф. Е.А.Балагурі); ДБ-92 (керівник теми доц. М.П.Тиводар); ДБ-99 (керівник теми проф. І.І.Поп).

Директор НДІ карпатознавства до 15.05.1992 року мав представити на затвердження статут, структуру і штатний розпис інституту.

Згідно цього наказу в травні 1992 року Статут НДІ карпатознавства був підготовлений і затверджений ректором УжДУ. (Див. додаток 5) [5, 1-8].

21 вересня 1992 року відбулося перше засідання Ради НДІ карпатознавства, на якому були присутні: ректор УжДУ проф. В.Ю.Сливка, начальник НДС М.Ю.Баран, директор НДІ карпатознавства проф. І.І.Поп, декан історичного факультету проф. Е.А.Балагурі, проф. Г.В.Павленко, проф. О.С.Мазурок, доц. А.С.Едельман, доц. В.О.Зілгалов, доц. М.П.Тиводар, доц. І.М.Сенько, доц. М.П.Макара, доц. В.І.Опярі, ст.викладач В.Д.Коваленко, доц. М.П.Матьовка, к.і.н. В.І.Драгун, к.і.н. В.Г.Котигорошко, м.н.с. Й.К.Черкун, м.н.с. В.Ю.Керецман, м.н.с. Н.П.Керецман, лаб. І.М.Ліхтей, лаб. В.В.Лемак, лаб. Р.А.Офіцинський, лаб. М.І.Вашкеба, лаб. Л.М.Черяник.

Першому було надано слово ректору УжДУ проф. В.Ю.Сливці,

який привітав працівників НДІ карпатознавства, що складався з 35 чоловік. Він оголосив, що для потреб новоствореного інституту було виділено 3 млн. крб. та ознайомив присутніх з переліком питань які виносились на розгляд засідання Ради:

1. Завдання і плани НДІ карпатознавства, напрямки роботи, проблеми (доповідач проф. І.І.Поп).
2. Про листопадovu міжнародну нараду експертів та хід виконання наказу ректора УжДУ відносно цього (доповідач доц. М.П.Макара).
3. Затвердження теми дискусійних семінарів по «Карпатиці».

У виступі директора НДІ карпатознавства проф. І.І.Попа відмічалось, що «...в нашому інституті розглядаються етнічні, соціальні, економічні, культурні та національні проблеми розвитку Закарпаття.

Це і є наші в'ять конкурсних тем: ДБ-89, ДБ-91, ДБ-92, ДБ-99, ДБ-114, хронологічні рамки яких сягають від найдавніших часів до наших днів. Наше основне завдання полягає в тому, щоб вивчити і скласти всі можливі матеріали по цим проблемам та розробити бібліографію». Він ознайомив присутніх з бібліографіями Іржі Краля, М.М.Лелекача, П.Р.Магочія та роботою словацької групи Сичинського, яка в 30-х роках випустила три випуски т.зв. «Карпатика».

«Наше завдання. – продовжив І.І. Поп, – систематизувати всі ці бібліографії, заповнити найновішими матеріалами, зробити ксерокопії, теоретично їх обробити.

Потрібно зробити свої висновки по історії нашого краю, для того щоб не допустити спалювання минувшини карпатського регіону, бо з початком перебудови всім кому не лінь, різного роду дилетанти і далеко не науковці починають перекручувати історичні факти.

Нам треба створити виробничу раду, яка має навести порядок в публіцистичній хвилі і не допустити, щоб видавалися монографії наших співробітників, якщо з цим не погодилися інші наші науковці НДІ.

Карпатознавство взагалі має стати координатором дій у видавничій сфері. Перед тим, як друкуватися, я пропоную всім пройти апробацію. Це не цензура, але різною в нашій установі не повинно бути. Ця видавнича рада буде стверджувати, або заперечувати друк, бо рецензувати мають спеціалісти. Якщо ви співробітники інституту не виступайте тільки від себе, з вашими думками мають погодитися більше половини співробітників.

Чи займатися нам тими українцями, які не відносяться територіально до України? Думаю, що, наприклад, південно-карпатськими русинами Чехословаччини займатися слід, так як і

колишніх землями Закарпаття в теперішній Румунії та Угорщині.» Ним було ще запропоновано ідею про написання Закарпатської енциклопедії, а також про потребу подання повідомлення в пресу про те, що інститут збирає документи, рукописи, книжки, матеріали з народознавства, спомини людей, та створення бібліотеки.

Наприкінці була обрана та затверджена вчена рада НДІ карпатознавства в складі згідно рапорту (див. додаток 4):

1. Е.А.Балагурі – декан історичного факультету, д.і.н., професор.
2. І.М.Гранчак – зав. кафедрою нової і новітньої історії, д.і.н., професор.
3. В.І.Данканич – директор видавництва «Карпати», к.ф.н.
4. П.М.Лизанець – директор центру Хунгарології, д.ф.н., професор.
5. М.П.Макара – ст.н.с. НДІ карпатознавства, к.і.н., доцент.
6. І.І.Мигонич – директор регіонального відділення Інституту соціології АН України, д.філос.н., професор.
7. Г.В.Павленко – зав. кафедрою стародавнього світу, середніх віків та історіографії, д.і.н., професор.
8. І.І.Поп – директор НДІ карпатознавства, д.і.н., професор.
9. В.О.Прихотько – заступник представника президента України по Закарпатській області, к.і.н.
10. М.Ю.Рушак – д.ек.н., професор кафедри економіки, менеджменту і маркетингу.
11. М.І.Сюсько – декан філологічного факультету, д.ф.н., професор.
12. М.П.Тиводар – в.н.с. НДІ карпатознавства, к.і.н., професор.
13. І.Д.Турянця – проректор УжДУ по науковій роботі, д.фіз.н., професор.
14. П.М.Федака – заступник директора Закарпатського обласного краєзнавчого музею, к.і.н.
15. М.П.Матьовка – доцент кафедри нового та новітнього часу.
16. В.О.Зілгалов – доцент кафедри стародавнього світу, середніх віків та історіографії.
17. А.І.Едельман – доцент кафедри філософії.

Таким чином, на першому засіданні НДІ карпатознавства, було прийнято ряд важливих і конструктивних положень, зроблено багато цікавих зауважень та пропозицій які з часом увійшли в стиль роботи інституту і в деякій мірі стали його традиціями. Тоді ж було прийнято склад наукової ради НДІ карпатознавства, говорилось про створення бібліотеки яка б вмістила матеріали, що стосуються тем над якими ведеться наукова робота і бібліографії працівників інституту, поглиблення зв'язків з закордонними науковими

установами та продовження випуску «Carpatica-Карпатика», чим було закладено камінь у побудову фундаменту наукової діяльності новоствореної наукової організації (див. стенограму протоколу засідання Ради – додаток 6) [5, 9-21].

Згодом, після створення інституту до переліку поданих вище тем за наказом ректора №359-02 від 17.09.1992 р. приєдналася нова тема присвячена вивченню етнополітичних та етносоціальних процесів на Закарпатті і Карпатському регіоні в їх історичному розвитку (ДБ-114), під назвою: «Сучасні національні відносини на Закарпатті в контексті становлення державної незалежності України (соціально-економічний і політичний аспект)». (Науковий керівник доц. М.П.Макара).

В 1993 році з'являється тема (ДБ-163), що проіснувала до 1997 р.: «Історія селянства Закарпаття (друга половина XIX – перша половина XX ст.)». (Науковий керівник теми проф. В.І.Ілько).

Дані теми виконувались з I кварталу 1992 року по IV квартал 1994 р. за винятком (ДБ-163). Надалі ця послідовність тем тривала з 1995 по 1997 р. із 1998 по 2000 р. та з 2001 по 2003 рр. Як ми бачимо виконання наукової роботи здійснюється протягом трьох років, після чого відбувалося звітування по виконанню зробленої роботи і теми мінялися, але напрямки тематики залишалися тими ж. Для більшої ясності подаються два послідовні етапи вивчення проблем 1995-1997, а з тим 1998-2000 рр.: (ДБ-256) «Соціальні питання історії і культури Закарпаття XIX-XX ст.» (науковий керівник проф. Г.В.Павленко); (ДБ-257) «Етнокультурні процеси та взаємозв'язки населення Верхнього Потисся в II тис. до н.е. – I тис. н.е.» (науковий керівник проф. Е.А.Балагурі); (ДБ-258) «Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат: основні аспекти розвитку етнокультурних та етнополітичних процесів кін. XVIII-XX ст.» (науковий керівник проф. Тиводар М.П.); (ДБ-259) «Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті в українському та європейському контексті.» (науковий керівник доц. М.П.Макара); (ДБ-260) «Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат: основні аспекти розвитку етнокультурних та етнополітичних процесів кін. XVIII-XX ст.» (науковий керівник проф. В.Є.Задорожний).

До 2001 року інститут Карпатознавства досліджував п'ять глобальних тем, а саме: (ДБ-363) «Стародавнє населення Верхнього Потисся в контексті історії карпатського ареалу». (Керівник теми проф. Е.А.Балагурі); (ДБ-364) «Роль і місце культурних та історичних традицій у формуванні національної свідомості на українських етнічних територіях Карпат у XIX-XX ст.» (Керівник теми проф. М.П.Тиводар); (ДБ-365) «Національні меншини

Закарпаття в контексті національно-економічного, політичного і культурного розвитку країн Західної і Північно-Східної Європи XVIII–XX ст.» (Керівник теми проф. Г.В.Павленко); (ДБ–366) «Освіта та історична наука Закарпаття в контексті загальноєвропейського культурного прогресу (з давніх часів до 1945 р.)» (Керівник теми проф. Д.Д.Данилюк); (ДБ–367) «Соціально-економічні, політичні та етнокультурні процеси в Українських Карпатах: історична ретроспектива.» (Керівник теми проф. В.С.Задорожний).

З 2001 року в зв'язку із скороченням фінансування НДІ карпатознавства виконує єдину тему: (ДБ–447) "Соціально-економічний, етнополітичний і культурний розвиток Карпатського регіону в другій половині XIX–XX століть" (Керівник теми проф. М.М. Вегеш).

З відкриттям інституту почав формуватись і штатний розпис, в склад якого увійшли ряд відомих науковців і працівників історичного, філологічного факультетів, різних структур УжДУ, фахівці обласного краєзнавчого музею та інших установ. Чисельність наукового штату інституту в перший рік відкриття коливалась від 45 до 35 чол. Починаючи з 1993 року кількість працівників інституту внаслідок фінансового занепаду у розвитку наукової діяльності поступово скорочується до 20, а на даний час становить 7 науковців які працюють на одній темі. Протягом одинадцяти років діяльності в штаті карпатознавства були такі визначні постаті Ужгородського університету, як проф. Г.В.Павленко, проф. І.Поп, проф. Е.А.Балагурі, проф. М.М.Вегеш, проф. О.С.Мазурок, проф. М.М.Болдикар, проф. І.М.Гранчак, проф. В.І.Ілько, проф. В.С.Задорожний, проф. Й.О.Дзензелівський, проф. І.Ф.Король, проф. Д.Д.Данилюк, проф. М.П.Тиводар, доц. М.П.Макара, доц. В.О.Зігалов, доц. кафедри обчислювальної математики О.Г.Лавер, доц. зав. кафедрою російської мови І.М.Сенько, доц. А.І.Едельман, доц. В.І.Галас, доц. І.Г.Шершун, с.н.с. В.Г.Котигорошко, с.н.с. В.І.Драгун, заст. дир. музею, с.н.с. П.М.Федака, ред. газети «Освіта» с.н.с. В.І.Падяк, заст. голови обл. адміністрації с.н.с. В.О.Приходько, с.н.с. І.В.Хланта, с.н.с. В.І.Драгун, с.н.с. М.І.Пігюлич, с.н.с. І.С.Галоненко, с.н.с. В.В.Марина, с.н.с. Й.Ю.Пуйо, м.н.с. О.С.Сліпецький, м.н.с. Морозенко С.В., м.н.с. В.П.Скоблик, м.н.с. Й.К.Черкуи, м.н.с. І.Ю.Коцур, м.н.с. М.М.Палінчак, м.н.с. Н.П.Керещман, м.н.с. В.Ю.Керещман, м.н.с. К.М.Лавер, м.н.с. М.І.Мороз, м.н.с. М.І.Тимко, м.н.с. Ф.Ф.Брецько, м.н.с. М.В.Олашин, м.н.с. В.С.Петрінко, м.н.с. О.О.Белей, м.н.с. Н.М.Жулканич, м.н.с. І.А.Прохненко, м.н.с. Т.М.Безега, м.н.с. В.В.Алмашій ст.лаб. М.І.Шмон, лаб. Н.С.Терещенко, лаб. В.В.Лемак, лаб. І.М.Ліхтей, лаб. Є.В.Бевзюк, лаб. Р.А.Офіцінський, лаб. О.С.Зенцова, лаб. Т.Ф.Бабяк, лаб. М.І.Вашкеба, лаб.

Н.Ю.Лабунець, лаб. Л.М.Черяник, лаб. С.І.Сенько, лаб. Ф.Ф.Шандор, лаб. В.І.Сібуков, лаб. В.В.Стегура, лаб. М.Д.Данилюк, лаб. Н.С.Старчак та ін [6, 14–17].

Багато виконавців тем НДІ карпатознавства за час роботи в інституті стали докторами та кандидатами наук. Докторські дисертації захистили: Д.Д.Данилюк, М.П.Тиводар, В.Г.Котигорошко, а колишні молодші наукові співробітники і лаборанти такі як В.П.Скоблик, М.М.Палінчак, В.Ю.Керещман, Н.П.Керещман, М.В.Олашин, В.В.Марина, Й.К.Черкуи, О.С.Сліпецький, В.В.Лемак, І.М.Ліхтей, Р.А.Офіцінський, І.С.Галоненко, І.А.Прохненко, на даний момент захистили кандидатські, а згодом дехто з них і докторські роботи. Це свідчить про те, що інститут став, для багатьох в деякій мірі стартовим трампліном у їх зростанні і становленні як науковців.

НАПРЯМКИ РОБОТИ ТА ОСНОВНІ НАУКОВІ ВИДАННЯ

Науково-дослідна робота інституту карпатознавства УжНУ, першочерговою була спрямована на: комплексне дослідження історії, археології, етнографії, фольклористики, мовознавства, літературознавства, історії мистецтва Закарпаття в його взаємозв'язках з Карпатським регіоном в цілому; вивчення етнополітичних, етносоціальних процесів на Закарпатті і Карпатському регіоні в їх історичному розвитку; займається розробкою практичних рекомендацій з питань центральноєвропейського регіонального економічного і культурного співробітництва; дослідження історії української діаспори в країнах Європи та Америки; концентрація архівних та інших матеріалів з питань карпатознавства; розробка краєзнавчих посібників для освітньої мережі Закарпаття; випуск наукового збірника «Carpatica-Karpatika» [48, 3]. На даний час науково-дослідна робота інституту не обмежена цими рамками, а виходить далеко за ці межі у вивченні Карпатського ареалу. В цьому ми зможемо пересвідчитися з наведеної автором інформації.

Незважаючи на важку економічну ситуацію в Україні, коли наукові установи фінансуються в дуже обмежених рамках, нашими науковими співробітниками зроблено чимало. НДІ систематично видає «Наукові зніски інституту карпатознавства». Уже побачили світ понад три десятки випусків «Carpatica-Karpatika», що стали одним з джерел ознайомлення широких громадських кіл з новітніми дослідженнями найрізноманітніших сторін історії і культури населення регіону. На початку роботи інституту вийшов перший випуск цього видання під назвою «Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття». У статтях збірника порушуються малодосліджені проблеми історії та культури споконвічної слов'янської землі – Закарпаття з найдавніших часів до 30-х років XX століття.

Для їх написання було залучено багато маловідомих опублікованих матеріалів та архівних джерел, значна частина яких вводить в науковий обіг вперше. Авторі прагнули по-новому підійти до оцінки цілого ряду питань історичного минулого Закарпаття (відповідальні за перший випуск проф. Г.В.Павленко, проф. О.С.Мазурок) [14].

Наступним став другий випуск, що з'явився в 1993 р., як і перший, був під керівництвом проф. Г.В.Павленка та проф. О.С.Мазурка. В збірнику піднімаються питання історії, історіографії та культури країн Центральної та Південно-Східної Європи, але на відміну від попереднього, перший розділ цього видання не відповідає напрямку «Carpatia-Carpatiki» і несе в собі багато різнопланової інформації з історії та історіографії Центральної Європи, яка не стосується карпатського регіону. Щодо другого розділу, то він повністю присвячений історії й культурі країн Південно-Східної Європи, що мали прямий вплив на розвиток Закарпаття [12].

В 1995 році виходить третій збірник «Carpatia-Carpatika» (До 50-річчя Ужгородського державного університету). Як і два попередні випуски (1992 і 1993 рр.), він присвячений актуальним питанням історичного і культурного розвитку Закарпаття від найдавніших часів до наших днів. Цей випуск служить скромним внеском інституту карпатознавства до знаменної дати в житті Ужгородського державного університету – його 50-річчю. Авторами широко висвітлюються питання з історії, археології, джерелознавства (відповідальний за випуск проф. Г.В.Павленко) [39].

В четвертому випуску 1995 року «Carpatia-Carpatika» під назвою «Німці на Закарпатті (X–XX ст.) автори приділили увагу історичній та сучасній долі німецької меншини на Закарпатті. Даній проблемі уже було приділено чимало уваги мовниками, до яких згодом прилучилися історики та соціологи УжДУ. Таким чином, редколегія збірника поставила перед собою мету різносторонньо та комплексно висвітлити питання впливу німецької меншини на суспільний, господарський та культурний розвиток Закарпаття [75].

Особливої уваги заслуговують п'ятий та шостий збірники – це «Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів» (відповідальні за видання проф. Е.А.Балагурі та д.і.н. В.Г.Котигорошко), що вийшов в 1998 році. Тут порушуються актуальні питання археології, археометалургії, та історії стародавнього населення Верхнього Потисся і сусідніх регіонів Східних Карпат. Проведені в 80–90-х роках наукові пошуки дозволили авторам в новому аспекті оцінити ряд питань старожитностей краю і ввести в науковий обіг нові джерела [54].

Відповідальним за шостий випуск 1999 року, був проф. М.П.Тиводар «Етнічні та історичні традиції населення українських Карпат кінця XVIII–XX ст.», який присвячений актуальним проблемам етнології та

етнополітичної історії Закарпаття. Тут авторами по-новому ведеться висвітлення розвитку етнокультурних і етнополітичних процесів на Закарпатті кінця XVIII–XX ст. [40].

В сьомий випуску 2000 р. «Історія і культура Закарпаття XX століття» який приурочений 55-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною, увійшли статті науковців УжНУ з різноманітних проблем історії та культури Закарпаття XX ст. Найповніше тут представлена післявоєнна історія краю. Велика увага звертається на висвітлення відомих постатей Карпатського регіону цього періоду [52].

З приходом в НДІ Карпатознавства проф. М.М.Вереша починаючи 2001 року поступово набираючи обертів відбувається вихід одного за одним наукових збірників «Carpatia-Carpatika», а саме тоді ж вийшли шість збірників (восьмий, дев'ятий, десятий, одинадцятий, дванадцятий та тринадцятий).

Восьмий випуск «Актуальні проблеми вітчизняної і зарубіжної історії та культури» в якому найповніше представлена історична проблематика XX століття. Велика увага звертається на висвітлення визначних постатей Карпатського регіону (О.Маркуша, М.Чирського, братів М. і Ю.Брашайків, І.Гранчака та ін.) [13].

Під керівництвом проф. М.П.Тиводара вийшов дев'ятий збірник «Carpatia-Carpatika» в якому висвітлюються найважливіші сторінки життєвого шляху Федора Потушняка (1910–1960), розглядається його наукова і літературна спадщина, вперше публікується його ще не оприлюднене наукове дослідження. До збірника увійшло ряд статей, що тематично вписуються в коло наукових інтересів Ф.Потушняка [74].

До випуску десятого «Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в XIX – XX століттях» ввійшли статті, присвячені актуальним проблемам вітчизняної і всесвітньої історії, а також піднімаються питання етнічних процесів в Україні та Закарпатті [15].

«Проблеми історії та етнографії України» висвітлюються в наступному одинадцятomu випуску, який присвячений актуальним проблемам вітчизняної і зарубіжної історії та етнографії. Значна увага в ньому приділена проблемам історії церкви та етнодемографічним процесам Карпатського регіону.

У дванадцятomu випуску «Carpatia-Carpatika» під назвою «Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії» великого значення надано проблемам вітчизняної та зарубіжної історії, етнографії та філософії, а в центрі уваги авторів статей та повідомлень знаходиться питання історії міст, національних меншин, політичних партій Закарпаття. (Відповідальний за 7, 8, 10, 11 та 12 випуски директор НДІ карпатознавства проф. М.М.Вереш).

На честь 70-річчя від дня народження відомого українського

археолога - професора Едуарда Адальбертовича Балагурі був приурочений тринадцятий випуск "Давня історія України і суміжних регіонів". До збірника були включені статті і публікації провідних археологів України, Росії, Угорщини, Румунії, Молдови і Словаччини, а також його колег і учнів. Хронологічні межі сягають епохи палеоліту до середньовіччя. (Відповідальні за випуск д.і.н., проф. Е.А.Балагурі та д.і.н., професор В.Г.Котигорошко).

В 2002 році побачили світ наступні сім збірників, а саме цей видавничий сезон розпочатий виходом чотирнадцятого збірника присвяченого 80-річчю з дня народження українського історика і політолога, доктора історичних наук, професора Василя Івановича Худанюча. До нього ввійшли статті про життєвий шлях та різноманітну наукову, педагогічну і громадсько-політичну діяльність ювіляра. Перший розділ завершується бібліографією наукових праць проф. В.І.Худанюча. Основну ж частину наукового збірника становлять статті, які присвячені актуальним проблемам вітчизняної та зарубіжної історії з найдавніших часів до наших днів.

За матеріалами наукових праць Міжнародного симпозиуму проведеного у вересні 2001 р. в м. Ужгороді на честь визначного українського археолога професора Едуарда Адальбертовича Балагурі "Карпати в давнину" був виданий однойменний п'ятнадцятий збірник. До якого були включені статті та публікації провідних археологів України, Молдови й Словаччини та молодих учених. (Відповідальні за випуск д.і.н., проф. Е.А.Балагурі та д.і.н., професор В.Г.Котигорошко).

До шістнадцятого наукового збірника "Carpathica-Carpatika" "Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної і Південно-Східної Європи" ввійшли статті з актуальних проблем історії та політології які згруповані з трьох розділів - "Діяльність політичних партій в Україні", "Аналіз електорального (виборчого) процесу в Україні" та "Вибори в країнах Центральної та Південно-Східної Європи". Автори збірника - історики, політологи, соціологи, юристи - звертають значну увагу на особливості політичних процесів у Закарпатській області. Читач може почерпнути звідси для себе цікавий довідковий матеріал про основні осередки політичних партій у нашому краї.

26-27 вересня 2001 року в Ужгороді з ініціативи Науково-дослідного інституту карпатознавства УжНУ була проведена міжнародна наукова конференція "Українсько-словацькі взаємини в галузі історії, літератури та мови" таку ж назву отримав сімнадцятий збірник, що був присвячений цій темі.

Під наступним вісімнадцятим номером "Історія, політологія, культура: минуле і сучасне", ввійшли статті в яких висвітлюються проблеми вітчизняної та зарубіжної історії, політології, етнології. Значне місце тут відводиться культурологічним аспектам.

У 2002 році науково-дослідний інститут карпатознавства відзначив свій десятирічний ювілей з часу створення. До цієї знаменної дати був приурочений дев'ятнадцятий випуск під назвою: "Історія і культура Карпат", в якому знайшла своє продовження проблематика попереднього випуску. (Відповідальний за 14, 16, 17, 18 та 19 випуски директор НДІ карпатознавства д.і.н., професор М.М.Вегеш).

"Релігії і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи" - другої половини XVIII-XXст. - тематика двадцятого випуску. Географічно збірник представлено здебільшого молодими вченими з Ужгородського національного університету, а також Польщі, Словаччини, Угорщини та Югославії. Приємно відзначити, що до даного випуску ввійшли праці аспірантів та студентів історичного факультету УжНУ. Даний збірник висвітлює широкий спектр проблем релігійних, державно-церковних та етноконфесійних відносин, що склалися в історії християнських спільнот на Закарпатті та поза межами нашого краю. (Відповідальний за випуск д.і.н., доцент В.І.Феніч).

Не зважаючи на важке фінансове становище, а випуск збірника потребує значних грошових витрат, директором НДІ карпатознавства д.і.н., професором М.М.Вегешем було зроблено все можливе, щоб кількість випусків не тільки не скорочувалась, а навпаки зростала. Підтвердженням цього є той факт, що в 2003 році вже побачили світ 21, 22, 23 та 24 номери, а саме: "Політологічні студії: історія, теорія, практика", "Проблеми історії, політології, етнології та літературознавства", "Актуальні проблеми історії та етнології", 24-й випуск приурочений до ювілею доктора історичних наук, професора Володимира Васильовича Грабовецького "Історичні та історіографічні студії". На даний момент знаходяться у видавництві, або підготовлені до друку одинадцять наступних збірників "Carpathica-Carpatika" - це: "Карпатська Україна 1938-1939рр.: актуальні проблеми історії та історіографії", "Історія в портретах", "Країни Центральної та Південно-Східної Європи в 1945-2003 рр: проблеми історії, історіографії та культурології", "Україні зарубіжжя", "Актуальні проблеми зовнішньої політики України і геополітики", "Актуальні проблеми політичної науки: теорія, історія, методологія", "Актуальні проблеми історії ОУН - УПА (1929 - друга половина 50-х рр.)", "Актуальні проблеми історії та теорії філософії", "Літературознавчі студії", "Історична наука в Ужгородському національному університеті", "Науково-дослідний інститут карпатознавства: сторінки історії та перспективи розвитку", "Становлення і розвиток політичної думки України".

З наведеного вище можна побачити, що тематика нашого наукового збірника є надзвичайно різноплановою, завдяки чому він став авторитетним виданням, яке відоме далеко за межами Ужгорода. Свої наукові праці для широкого висвітлення надають науковці не тільки

нашого вузу, та інших областей України, але й близького і далекого зарубіжжя.

Науково-дослідна робота яка відображена в "Саграцісі-Карпатині" розрахована на етнологів, археологів, істориків, політологів, мовознавців, літературознавців, педагогів та взагалі для всіх хто цікавиться історією і культурою українського народу.

Науковці НДІ карпатознавства брали також участь у виданні трьох томів «Нариси історії Закарпаття» [71; 72].

Серед монографій хотілося б виділити фундаментальні праці Е.А.Балагурі "Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы" [20], В.Г.Котигорошка "Фракийцы Верхнего Потисья (III в. до н.э. – IV в. н.э.)" [58], Д.Д.Данилюка "Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX ст.)" [38], Г.В.Павленка "Діачі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник" [78] та "Німці на Закарпатті" [75], В.Є.Задорожного "Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 р. – березень 1939 р.)" [43] (Співавтор Богів), М.П.Макара "Закарпатська Україна: шляхи до воз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.)" [63].

Надзвичайно важливими і цінними дослідженнями служать праці і відомого українського вченого проф. Тиводара М.П. У 1994–1998 роках він видав три фундаментальні праці: "Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. Історико-етнологічне дослідження", [95] "Етнологія: навчальний посібник для студентів історичного факультету" [91], "Закарпаття: народознавчі роздуми" [92].

Серед виданих наукових праць д.і.н., проф. М.М.Вегеша виділяються такі, як: "Історична наука в УжДУ", "Історична наука в XIX–XXI ст.", "Громадсько-політична та культурно-освітня діяльність В.Гренжі-Донського", "Карпатська Україна в портретах", "Українська державність у XX ст." [8], "Історія Карпатської України" в 2 Т. [9], Історичні дослідження. Т.6. Історія в портретах, Історичні дослідження. Т.7. Українська історія та культура: минуле і сучасне (рецензії та інтерв'ю) та "Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольних змагань закарпатських українців" (Співавтори М.Ю.Токар, В.І.Худаніч) [10].

Ряд інших, не менш важливих праць, широко представлени у бібліографії інституту.

Всі без винятку статті і монографії істориків, археологів, демографів, етнографів фольклористів, мовознавців, літературознавців і політологів мають не тільки прикладне і наукове значення, вони крім того викликали найширший суспільний резонанс, позитивний чи негативний, але це вже справа рівня розуміння читачським загалом піднятих проблем чи політичної упередженості або відсутності такої. Вони з свого боку намагалися дати

об'єктивну картину історичного та культурного розвитку Закарпаття.

Працівники інституту карпатознавства УжНУ брали активну участь в державних і міжнародних наукових конференціях, семінарах, симпозиумах, читаннях, вікендах та нарадах де проводили апробації наукових здобутків, що стосуються розробленої інститутом проблематики: Мангалії, Сату-Маре, Залу, Сиготи, Орадеа (Румунія), Ниредьхаз, Мішкольці (Угорщина), Прага (Чехія), Пряшеві, Кошице (Словаччина), Копенгагені (Данія), Москві (Росія), Києві, Львові, Івано-Франківську, Тирасполі, Дніпропетровську, Одесі, Харкові, Ужгороді, Мукачеві, Хусті і т.д.; науковці інституту були не тільки учасниками, але і неодноразово виступали ініціаторами проведення наукових конференцій в тому числі й міжнародних, серед яких хотілося б виділити: «Слов'янські культури на рубежі XXI століття» (Ужгород, 1992), «Міжетнічні відносини в Закарпатті: історія, сучасні проблеми» (Ужгород, 1993); доклали зусиль до проведення конференцій присвячених 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю воз'єднання Закарпаття з Україною, 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України (Ужгород, 1995), «Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років XX століття)» (Ужгород, 1996) та «Румунсько-українські відносини: історія і сучасність» (Румунія м. Сату-Маре, 1998), «Карпатська Україна: політичний розвиток, національне відродження, персоналії» (Ужгород, 1999), а також в Ужгороді, на початку 2000 року відбулася конференція, присвячена 150-й річниці з дня народження першого президента Чехословаччини Томаша Масарика. Цього ж року працівники інституту брали участь у ювілейній конференції, присвяченій 70-річчю від дня народження академіка Володимира Грабовецького, яка проходила в Прикарпатському університеті імені В.Стефаніка, а також брали активну участь в Міжнародних наукових конференціях: "Воз'єднання Закарпаття з Україною і сучасність" (Ужгород, 2000), "Засоби масової інформації та становлення державності в Україні" (Ужгороді, 2000), "Давнє населення заходу України: екологія, історія, культура", присвячена 100 – річчю від дня народження Маркіяна Смішка та 60 – річчя відділу археології (Львів, 2000), "Політична система суспільства" в якому також брали участь наші працівники, (Дніпропетровськ 2001), "Карпати в давнину" присвячений 70-річчю з дня народження професора Е.А.Балагурі (Ужгород, 2001) "Українсько-словацькі відносини"(Ужгород, 2001) "Закарпаття в XXI столітті: розвиток і перспективи в політиці, економіці та культурі". (Ужгород, 2002), "Археологія та етнологія Східної Європи: крок молоді у XXI столітті". (Одеса, 2002) та на III Міжнародній конференції "Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V век н.э.)" (Тирасполь, листопад 2002р.), і т.д. [2;3;4] (більш детально

можна ознайомитись про участь, в різного роду наукових заходах, співробітників НДІ карпатознавства зі списку поданого вкінці тексту).

ПІДСУМКИ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ІНСТИТУТУ

Як уже зазначалося наукова робота інституту має декілька напрямків: історія, археологія, етнографія, мовознавство, мистецтвознавство, а також велось вивчення етнополітичних, етнокультурних, етносоціальних та політичних процесів і взаємозв'язків населення Верхнього Потисся й Українських Карпат від доісторичних часів до нашого часу, включно з соціальними питаннями історії і культури вказаного регіону. Перш за все хотілося б надати коротку характеристику науковій праці всім темам, що мали місце в НДІ карпатознавства і очолювалися такими науковими керівниками, як Г.В.Павленком (ДБ-89, ДБ-256, ДБ-365), І.І.Попом (ДБ-99), В.І.Ільком (ДБ-163), М.П.Макарою (ДБ-114, ДБ-259), М.П.Тиводаром (ДБ-92, ДБ-258, ДБ-364), Е.А.Балагурі (ДБ-91, ДБ-257, ДБ-363), В.Є.Задорожним (ДБ-260, ДБ-367), Д.Д. Данилюком (ДБ-366) та М.М.Вегшем (ДБ-447).

Одним із засновників спочатку лабораторії "Карпатика", а згодом і Науково-дослідного інституту карпатознавства, був провідний учений Ужгородського національного університету, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії та історіографії **Григорій Васильович Павленко**. Під його керівництвом велось дослідження таких тем, як: "Національне відродження південно-карпатських українців у контексті констатування української нації (кінець XVIII – перша половина XX ст.)", "Соціальні питання історії й культури Закарпаття XIX-XX ст." та "Національні меншини Закарпаття в контексті національно-економічного, політичного й культурного розвитку країн Західної і Південно-Східної Європи XVIII – XX ст."

Теми, які очолював Григорій Васильович у НДІ карпатознавства, належать до пріоритетного напрямку історичної науки. Вивчення актуальних питань історичного й культурного розвитку Закарпаття XIX-XX ст. набувають особливого значення в плані розбудови державності суверенної, незалежної України. Великої уваги заслуговує і така проблема, як закономірності, специфіка, особливості національного відродження карпато-українського населення Закарпаття, яке завжди заслуговує і проблема географічного положення Закарпаття, яке завжди знаходилося на кордоні західної і східної культур, утворюючи своєрідні природні ворота, через які західні культурні цінності проникали на схід, а східні – на захід. Тут, на відносно невеликому терені, затиснутому між Ужоським і Яблонницьким перевалами й частини Дунайської низовини, що прилягала до нього, західні та східні вітри історико-політичних та

етнокультурних процесів постійно змішувалися, взаємно перепліталися і синтезувалися [2, 2-3].

Найважливого подією в історії Закарпаття було входження в IX – XI ст. в активну сферу впливу могутньої східнослов'янської держави Київської Русі, яка на той час мала високу матеріальну і духовну культуру. Відірвану з середини XI ст. від основного кореня – східного слов'янства Закарпаття до середини XX ст. входило до складу Угорщини, Австро-Угорщини, Чехословаччини, але етноніми "Русь", "русини" засвідчують, що воно ніколи не втрачало зв'язків зі своїми єдинокровними братами по той бік Карпат. З другого боку, можна сміливо твердити, що жоден регіон України не мав таких розгалужених економічних, політичних і культурних зв'язків з народами і країнами Європи як Закарпаття, що наклало своєрідний відбиток на його історичний розвиток, на економічні, культурні і духовні процеси, що проходили тут, тому не можна розглядати історію Закарпаття без його багатотисячних зв'язків з історією угорського, румунського, єнонського, польського та чеського народів.

Кінець XVIII – перша половина XIX століття були для Закарпаття часом коли відбувалося подальше поглиблення кризи феодално-кріпосницької системи і зародження капіталістичних відносин. Із політичних подій першої половини XIX століття найбільший вплив на Закарпаття, звичайно справила революція 1848-1849 рр. в Угорщині. Не дивлячись на поразку, вона звільнила селян від кріпосної залежності і розчистила шлях для дальшого капіталістичного розвитку. Вона сприяла зміцненню національної самосвідомості і почуття єдності русинського (українського) населення Закарпаття з українцями по той бік Карпат. Погано було лише те, що національне відродження зачепило лише вузький прошарок русинської інтелігенції, і майже не вплинуло на неписьменні селянські маси. Це мало негативні наслідки для подальшого формування громадянського суспільства на Закарпатті [2, 4-6].

Друга половина XIX – початок XX ст. пройшли для Закарпаття, з одного боку, під знаком дальшого розвитку напівкапіталістичних відносин, з другого ж – під знаком загострення національних відносин. Відкрита насильницька мадяризація шкільної справи та суспільно-політичного життя привели до того, що за 20 років (1875-1905) на Закарпатті було ліквідовано 239 шкіл. Вже на 1895 р., коли в Угорщині офіційно відзначали 1000-ліття здобуття Батьківщини, в краї не існувало жодної русинської чи словацької середньої школи. І це тоді, коли в 1905-1906 навчальному році в Угорщині діяло 202 середні школи в т.ч. 170 гімназій і 32 реальні школи.

Відкрито шовіністична асиміляторська політика урядових кіл Угорщини щодо корінного населення Закарпаття другої половини XIX-початку XX століття різко негативно позначилася як на його економічному, так особливо на його освітньому рівні. Не дивно, що

населення Закарпаття з радістю зустріло розвал Австро-Угорщини. Різно повставало питання вибору шляху для русинів-українців Закарпаття. І виявилось, що карпаторусинське суспільство в цілому виявилось неготовим до того швидкого розвитку координаційних змін в регіоні. В результаті Закарпаття було включене згідно за Сен-Жерменською мирною угодою до складу Чехословацької республіки.

В тих умовах, що склалися, входження Закарпаття до складу Чехословацької республіки і надання краю певних автономних прав було оптимальним варіантом. Підкарпатська Русь, як офіційно почало іменуватися Закарпаття, незважаючи на трагічний кінець політичних змагань 20-30-х рр., пройшла за цей короткий період часу школу формування громадського суспільства в умовах системи, що дозволило виробити і здійснити на практиці свою національно-державну програму.

За ствердженнями науковців теми, найважчими в історії Закарпаття стали часи угорської окупації 1939-1944 років. У таборах і тюрмах знаходилися майже 115 тис. чол. тобто кожний п'ятий житель краю. Великої шкоди було заподіяно економіці та культурі краю. На жаль, цей період все ще найменше вивчений в історичній літературі, не дивлячись на значну кількість публікацій на дану тему в останній час.

Кардинально новий етап в історії Закарпаття наступив з приходом Радянської Армії, як наголошують автори теми під керівництвом Г.В.Павленка. 26 листопада 1944 р. з'їзд Народних Комітетів проголосив Закарпатську Україну і поставив питання про воз'єднання її з Радянською Україною, що входила тоді до складу СРСР. Включення Закарпаття до складу України – головний підсумок цього етапу історії краю. Різні політичні сили по-різному оцінюють цей акт сьогодні.

Отже, історичний розвиток Закарпаття XIX-XX ст. склався таким чином, що, воно входило до різних політичних структур: Угорщини, Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини. З 1945 р. воно стало складовою частиною української держави. Все це не могло не відбитися на його соціально-економічному, політичному та культурному розвитку, породити цілий ряд специфічних рис формування національної свідомості та ментальності його населення, впливів інших культур. Тим більше, що Закарпаття завжди знаходилося на перехресті економічних, торговельних, але і культурних шляхів. І все ж не дивлячись на всі ці відмінності, історичний і культурний розвиток Закарпаття неzapepечно засвідчує, що етнічна і національна свідомість його населення мають виразний загальноукраїнський характер.

XIX-XX ст. пройшло під знаком боротьби населення Закарпаття проти асиміляції та поглинення його іншими етнічними структурами – угорцями, німцями, чехами тощо. В XX ст., особливо після розвалу Австро-Угорщини ішов порівняно швидкий процес пробудження і розвитку національної свідомості місцевого населення Закарпаття, що послужило

основною силою українофільського та росієкофільського напрямків 20-30-х рр. і в найбільш повній мірі проявилось проголошенням в 1939 р. незалежної української держави – Карпатської України, а ще раніше Гутульської Республіки [2, 7-10].

Звичайно, висвітлення всіх цих питань можливе тільки при комплексному розгляді архівних матеріалів та спеціальної наукової літератури як місцевого походження, так і сусідніх із Закарпаттям держав, в першу чергу Угорщини, Словаччини, Чехії, Румунії, Польщі, а також Центральної України. Саме такий підхід дає можливість студіювати питання соціально-економічного, політичного та культурного розвитку Закарпаття XIX-XX ст. в їх історичній динаміці (історичному часі) та етнотериторіальному просторі. Не можна механічно відривати вивчення історії Закарпаття від тих соціально-економічних і політичних структур, до яких воно входило.

Чільне місце в науковому доробку історика зайняла також тема російсько-українсько-німецьких суспільно-політичних, культурних та наукових зв'язків другої половини XIX – початку XX ст. Він є автором наукових праць та історичних нарисів про А.Бібеля, К.Маркса, Ф.Енгельса, О.Бісмарка, Г.Плеханова, І.Срезневського, О.Духновича, Е.Тіана, Лесю Українку, К.Каутського, Я.Смолера, М.Мункачі, К.Лібкнехта, І.Франка, Т.Шевченка та ін. Професор Г.В.Павленко написав десятки рецензій, зокрема на праці Ф.Шаафа, К.Андерса, Г.Лемана, Д.Фаркана та багатьох інших [31, 95-97].

Як уже вище зазначалось одна з кардинальних тем наукових зацікавлень професора Г.В.Павленка – історія Закарпаття. Він був одним із ініціаторів створення наукового збірника «Карпатика», навколо якого об'єдналися кращі сили істориків, що займаються проблемами карпатознавства. Під редакцією Г.В.Павленка вийшло три випуски цього видання, а саме: «Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття» (1992 р.), «Актуальні питання історії, історіографії і культури країн Південно-Східної Європи» (1993 р.), «Німці на Закарпатті (X-XX ст.)» (1995р.). В 1993 р. під його керівництвом вийшла «Історія Ужгорода» (він же один із авторів цієї книги – розділ «Ужгород в епоху феодалізму та його кризи») [79, 18]. Використаний величезний матеріал дозволив Г.В.Павленку зробити аргументовані висновки, зокрема, про те, що уже у феодальну епоху Ужгород був загальноновизнаним культурним і науковим центром Закарпаття.

Учений довів, що «від самого початку культура в Ужгороді базувалась на багатонаціональній основі. Вона вбирала в себе як східні, так і західні культурні традиції, стилі й школи. Звідси її неповторна своєрідність і краса, які не втратили свого значення і донині». З таким міркуванням важко не погодитись. Г.В.Павленко – співавтор колективної монографії науковців Ужгородського університету «Нариси історії Закарпаття».

Вчений написав п'ять параграфів, охопивши в них період XVIII ст. Ним розглянуті проблеми становлення Закарпаття в першій половині XVIII ст., проведення урбаніальної реформи Марії-Терезії у Закарпатті та її наслідки, міста і міське ремесло Закарпаття другої половини XVIII ст., Велика французька буржуазна революція й Закарпаття [76, 119-156].

У співавторстві з професором І.Ф. Корольом та кандидатом економічних наук В.І.Мацолою, Г.В.Павленко видав монографію «Участь України в миротворчій діяльності ООН», присвячену 50-й річниці утворення Організації Об'єднаних Націй [86, 8-9]. Усього ж Г.В.Павленко опублікував понад 200 наукових праць: монографії, брошури, розділи в колективних працях, статті, історичні огляди, рецензії.

Серед багатьох проблем, які піднімав і досліджував професор Г.В.Павленко, важливе місце займають німецько-українські відносини. Григорій Васильович справедливо вважається провідним германістом України, ім'я якого добре відоме в наукових колах Європи. Поряд із цим він багато років досліджував проблему німецько-українських зв'язків кінця XIX – початку XX ст.

Героями нарисів Г.В.Павленка також були організатор «верховинської акції» Е.Еган, будитель закарпатських русинів Олександр Духнович, видатний художник Михайл Мункачі [31]. Життю і діяльності останнього вчений присвятив ряд праць: «Тріумфуючий наш Михайл Мункачі і німецький духовний світ» [83], «До питання про роль німецької культури у формуванні Мункачі як художника» [80].

У 1997 р. Г.В.Павленко опублікував малий енциклопедичний довідник «Діячі історії, науки і культури Закарпаття», який містить статті з короткими біографічними даними та оцінкою праці більш як 200 діячів історії, науки і культури краю, які народилися й жили на Закарпатті або своїм життям, діяльністю чи творчістю тісно були зв'язані з нашим краєм. Словник охоплює матеріал про діячів історії, науки і культури Закарпаття від найдавніших часів до XX ст. У словнику містяться відомості про М.Андрелу і М.Аркаса, О.Бадана і М.Балудяньського, А.Воловина і В.Гренджу-Донського, А.Добрянського і Г.Жатковича, І.Зейкана і Б.Ілеша та багатьох інших [78].

Завдяки працям й історичним нарисам ученого, ми постійно відкриваємо для себе раніше невідомі, або мало відомі сторінки з життя Івана Франка і Лесі Українки, Тараса Шевченка, Олександра Духновича та ін.

Таким чином професор Г.В.Павленко у своїх працях приділяв значну увагу дослідженню різноманітних проблем соціально-економічної, політичної і освітньо-культурної історії Закарпаття. Він є автором десятка нарисів про славних синів нашого краю, простежив українсько-німецькі взаємовпливи. Без наукових праць Г.В.Павленка закарпатська історична наука була б значно біднішою [31, 108-113].

Результати досліджень введені в науковий обіг, вони використовуються при підготовці і читанні нормативних курсів і спецкурсів в УжНУ та інших навчальних закладах, при підготовці нових наукових та науково-популярних праць з історії України, історії Закарпаття, історії сусідніх із Закарпаттям держав.

Апробація ж цих досліджень проводилась шляхом публікацій наукових статей і монографій та висвітлені в доповідях й повідомленнях на наукових конференціях, симпозиумах, зустрічах «за круглим столом» тощо.

Під керівництвом першого директора НДІ Карпатознавства, професора Івана Івановича Попа вивчалася тема «Художнє життя та художня культура Закарпаття першої половини XX ст.» [88, 181-196]. На цей період припадають і основні процеси т.зв. другого національного відродження на Закарпатті, що проходило в складних політичних умовах входження його на правах автономного краю до складу ліберально-демократичної Чехословаччини. Саме в цей час поступово змінюється характер культури, співвідношення і взаємодія між її окремими областями, формуються нові художні напрямки, мистецтво отримує нові задачі. В цей період література і мистецтво краю стають предметом роздумів учених, письменників, художників. Художня культура Закарпаття не тільки набуває зрілих національних рис, але й набагато десятиліть визначає шляхи розвитку духовного життя краю.

Дослідження теми почалося в березні 1992 року аналізом опублікованих праць мистецтвознавців і літературознавців з даної проблематики. Мистецтвознавцями проведено атрибутивне вивчення творчості художників закарпатської школи живопису, літературознавцями в значній мірі проаналізовано літературну творчість письменників краю вказаного періоду. Але всі дослідження радянського часу, при їх «марксистській» однобокості, тільки описово інтерпретували самі художні та мистецькі твори, не розкривали процеси художнього життя.

Тому наукова актуальність теми полягала в дослідженні та реконструкції художнього життя Закарпаття в театральній, образотворчій (Закарпатська школа живопису) [6, 26-27], літературній та публіцистичній сферах як культурного феномену демократичної революції в Центральній Європі після розпаду монархії Габсбургів; визначенні місця цього процесу в загальноукраїнському та європейському демократичному розвитку; вивченні характеру деформації культурного життя на Закарпатті в період угорської окупації.

Після розпаду Австро-Угорської монархії оптимальним варіантом для Закарпаття стало входження до складу Чехословацької республіки і як автономного краю «Підкарпатська Русь», закріпленого сенжерменським мирним договором 10 вересня 1919 року.

В умовах демократичного режиму Чехословацької республіки Підкарпатська Русь, використовуючи завоювання основних демократичних прав і свобод перевертання осені 1919 року, прискореним темпом проходила початковий етап буржуазно-демократичного розвитку. Позитивний вплив на розвиток Закарпаття мав також той факт, що його населення опинилося в складі держави, де панувала атмосфера національного піднесення та досягнення національної мети і державності. До появи фашистського руху, внесеного ззовні, республіка відзначалася національною терпимістю. Твердження про "чехізацію" краю в 20-30-ті роки, досить розповсюджені в історіографії, політизованій надміру, потрібно відкинути, як абсолютно безпідставне. Та загальна психологічна атмосфера сприяла швидкій ліквідації психологічних наслідків війни, розвитку творчих сил всіх народів республіки, в тому числі і русинів-українців.

Серйозною перешкодою на цьому шляху для русинів-українців залишилась недорозвинутість їх національної самосвідомості, що проявилось в боротьбі трьох культурно-національних напрямків – русинського, українського та російського.

Російський, або москвофільський напрямок продовжував традицію, започатковану будителями, та посилену російською еміграцією, представники якої, учасники громадянської війни, та російська інтелігенція осіли в Закарпатті, в національному житті русинів-українців 20-30-ті роки пройшов своєрідну еволюцію від консервативного москвофільства до мадяронства з фашистським відтінком. Український напрямок розвивався як природний процес, що одержав значний імпульс від української інтелігенції, що емігрувала з Східної України і Галичини. Внаслідок напружених відносин з Польщею, чехословацький уряд іноді демонстративно підтримував український напрямок, не подавляючи при цьому інші.

Русинська течія на ниві літературної творчості залишалась глибоко провінційною, її досягнення обмежились створенням декількох підручників для початкових класів народних шкіл і видань просвітительського характеру. Але і інші напрямки в літературній творчості також залишались на провінційному рівні і не витримують порівняння з досягненнями інших слов'янських народів в період їх національного відродження.

Ріст національної самосвідомості і гідності в русинсько-українському середовищі Закарпаття в 20-30-ті роки проявився у своєрідній формі. За твердженням авторів теми, на відміну від інших слов'янських народів, де національне відродження проявилось перш за все у літературній творчості, на Закарпатті цього не могло бути, оскільки ще в першій половині ХХ ст. тут ще не вияснена мовна орієнтація – українська літературна мова тут ще не стала загально визнаною, а русинська так і небула кодифікована як одна

із слов'янських мікролітературних мов (це сталося тільки в середовищі емігрантів із Закарпаття в Югославії, США та Канаді).

Національне і культурне відродження русинів-українців Закарпаття в 20-30-х роках найбільш яскраво проявилось в образотворчому мистецтві через творчість художників Закарпатської школи живопису, більшість з яких пройшли професійну підготовку в академіях Будапешту, Відня, Мюнхена, Парижа, Праги.

Не можна сказати, що на Закарпатті, до формування школи живопису, не було традиції розвитку образотворчого мистецтва. Вони були досить значимі. В містах Ужгороді, Мукачеві, Берегові працювали художники Д.Віраг, К.Ізаї, Д.Іяс, Ш.Берегі, С.Крон. До першої світової війни в містечку Тячево працювала школа відомого в Європі угорського художника Ш.Годлоші. Зимом вона працювала в Мюнхені, а літом учні Годлоші із різних країн Європи, в тому числі і з Росії писали етюди і шліфували під керівництвом учителя свою майстерність в мальовничій долині Тиси. Однак внаслідок свого космополітичного характеру ця школа помітного внеску в культурний розвиток Закарпаття не зробила і після смерті її засновника в 1918 році розпалась.

Банжним до потреб духовного відродження краю було об'єднання художників, що було створено в Мукачеві в 1921 році Д.Вірагом. До нього ввійшли художники різних напрямків, такі як Й.Бокшай, А.Ерделі, Д.Іяс, К.Ізаї, Ш.Берегі, Т.Муссон, Е.Грабовський, А.Новак, С.Крон. Їх розуміння завдання образотворчого мистецтва було діаметрально різним, тому об'єднання змогло організувати всього тільки три виставки в Мукачеві, Берегові та в Кошицах, після чого розпалося. Але незважаючи на першу невдачу від ідеї створення своєї школи живопису не відмовились Й.Бокшай та А.Ерделі, хоча йшли вони до її здійснення різними шляхами. Обидва художники закінчили Академію мистецтв в Будапешті, де вчителем їх був відомий угорський художник Імре Ревес. В 1927 році Бокшай і Ерделі разом заснують спеціальний художній навчальний заклад – Публічну школу малювання. Викладання в якій було поставлено на академічному рівні – малюнок, пластична анатомія, перспектива, живопис (пейзаж, натура, натюрморт, портрет). Уже на першому етапі існування школи Бокшай-Ерделі вдалося зібрати групу талановитої молоді, до якої ввійшли А.Кошка, А.Борецький, Е.Кондратович, З.Шолтес, А.Добощ, І.Ерделі, В.Дван-Шарпатоки. Кожний з них став неповторною індивідуальністю і що особливо важливо у формуванні школи – ні один з них не став епігоном своїх вчителів. В цьому не тільки сила таланту учнів, але і рівень толерантності педагогів, які не ставили за мету "ліпити собі подібних, але розкрити здібності кожного з них, давши їм професійну основу допомогти побачити світ власними очима. Поява на Закарпатті нового покоління молодих художників знов поставила проблему організованого їх об'єднання національної культурної групи. Слід

відмітити, що таке намагання знайшло підтримку у офіційних чехословацьких властей, а також чеських художників, що працювали в цей час в краї. В 1931 році зусиллями Й.Бокшає, А.Ерделі, чеських художників Б.Ождіана та Й.Кайєгла створено було "Товариство діячів образотворчого мистецтва на Підкарпатській Русі". Головою його на довгі роки став А.Ерделі, а секретарем Б.Ождіан, а невдовзі А.Коцка.

Керівництво "Товариства" відзначалось великою вимогливістю, різко негативно ставилось до дилетантизму, салонності та офіційності. Тому його виставки в Ужгороді, Мукачеві, Кошицах, Братиславі і Празі знаходять у професійних колах живий і позитивний відгук, витримують тверду конкуренцію професіоналізму на тодішній, дуже багатій царині образотворчого мистецтва Чехословаччини. Від цього часу критика відмічає народження нової, закарпатської школи живопису, для творчого доробку членів якої, при всіх їх різноманітних естетичних та жанрових відмінностях характерно перш за все гостре відчуття рідного краю, відкриття його краси і своєрідності.

Ще однією визначною творчою особистістю культурного життя Закарпаття того часу був талановитий художник – Ф.Манайло. Його мистецтво 30-40-х років базується на широкому застосуванні гіперболи, крайнього узагальнення і інтенсивності лінії та кольорового рішення. Ні один із художників закарпатської школи не зміг з такою силою як Ф.Манайло передати на своїх полотнах образ лицаря гір, гуцула, гуцульську язичницьку міфологію, буйства барв на святах Гуцульщини.

Отже, автори теми доводять, що дослідження і розвиток закарпатського живопису було специфічним проявом національного і культурного життя на Закарпатті у ХХ столітті. Закарпатські художники 20-40-х років об'єктивно виконали важливу суспільну функцію – будителів національної самосвідомості. Цінність і мистецький рівень їх доробку були такими, які не могли бути знівельованими згубною примітивізацією так званого «методу соціалістичного реалізму» кінця 40-50-х років. Майже всі художники Закарпатської школи під тиском політичних умов тоталітарного режиму тих років змушені були віддати данину тогочасній злободенності з її «будовами соціалізму», «вахтами миру», «портретами передовиків» та «досягненнями оновленого краю». Але, на щастя, сила таланту і своєрідна автономність пензля закарпатської школи з домінацією пейзажу дозволили вийти Й.Бокшає, А.Ерделі, Ф.Манайло, Е.Кондратовичу, З.Шолтесу, А.Кавшаю з лещат «соцреалізму» без значної деформації. Безперечно досягнення школи засвідчують також тій висоті завдань, що були поставлені її засновниками, Й.Бокшаєм та А.Ерделі, їх безкомпромісність в боротьбі проти дилетантизму та провінційності. Саме цей рівень дозволив закарпатській школі живопису внести свій вагомий вклад в піднесення національної самосвідомості закарпатців, влитись в загальний процес розвитку культури

континенту, пройти без важливих втрат в період тоталітаризму і відкрити нові горизонти для сучасних митців [88, 181-182].

Наукові проблеми розбудови державності України та можливість використання результатів дослідження в практичній роботі державних університетських установ, освітніх та культурних закладів, культурно-освітніх товариств і визначили основні напрямки ведення конкретного дослідження.

Одержані результати доповідались на міжнародних та регіональних наукових конференціях і нарадах в Празі, Хебі (Чехія), Києві, Ужгороді та ін.

Над проблемою історії селянства Закарпаття (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) під керівництвом Василя Івановича Ілька у відповідності до технічного і календарного планів 1993-1995 рр. працювали такі науковці як І.М.Гранчак, Д.Д.Данилюк, М.В.Олашин. Вони виявили і опрацювали понад 900 справ, документи яких зберігаються у 20 фондах Державного архіву Закарпатської області, здійснювали їх переклад з угорської, чеської, словацької мов. Ними вивчено і широко використано неопубліковані матеріали таких фондів ДАЗО як: «Крайовий урбаріальний суд», «Мукачівсько-Чанадівська латифундія Шенборн-Бухгейма», «Експозитура для гірських районів Міністерства землеробства» в Мукачеві, «Правління Руської Країни» та інші, які дають можливість більш глибоко розкрити аграрну політику правлячих класів Угорщини щодо Закарпаття, виявити особливості аграрного ладу і соціально-економічних відносин в краї, процес обезземелення і класове розшарування селянства, показати його боротьбу за землю, проти несправедливого урбаріального врегулювання в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. [2, 16-20].

Цінні документи по цій темі містять також фонди державних установ періоду входження Закарпаття до складу Чехословаччини. До них, зокрема, відносяться фонди "Президія Цивільної управи Підкарпатської Русі", "Ужгородське окружне поземельне управління", "Реферат землеробства Підкарпатської Русі" та ін. В цих фондах зберігаються скарги і протести селян на свавілля місцевих чиновників, несправедливу земельну реформу, непосильні податки і орендні платежі, ущемлення політичних прав та інші утиски, донесення каральних органів про соціальні конфлікти на селі, виступи селян проти органів влади. Всі матеріали які містять фонди за 1939-1945 рр. були використанні та введені в науковий обіг виконавцями при реалізації даної теми дослідження.

При висвітленні проблеми використано також статистичні матеріали, які у свій час були опубліковані в Угорщині і Чехословаччині (1869, 1900, 1910, 1920, 1930 рр.) і характеризують процеси розвитку капіталістичних відносин, розшарування селянства краю. Чимало фактів про становище селянства і про боротьбу за землю виконавцями теми також було запозичено з періодичної преси.

На сучасному етапі національно-культурного відродження України, розбудови її державності дедалі зростає інтерес до вивчення історичного минулого народу. Це також стосується і Закарпаття – одного з регіонів, яке до 1918 р. входило до складу Австро-Угорщини, в 1919-1938 рр. до Чехословацької республіки, та в 1939-1944 рр. – гортійської Угорщини. Вітчизняними істориками зроблено чимало в справі дослідження різних аспектів соціально-економічних відносин, суспільно-політичного життя краю. У працях радянських істориків 60-70-х років певне місце займають питання аграрної історії краю другої половини XIX – початку XX ст.

Однак поза увагою авторів залишались соціально-економічні проблеми закарпатського села 20-40-х років XX ст. А тому технічним завданням теми під керівництвом В.І.Льва передбачалось комплексно дослідити аграрні відносини, історію селянства Закарпаття в епоху капіталізму, тобто в період, який охоплює другу половину XIX – першу початку XX ст. (1849-1944 рр.). При цьому соціально-економічні відносини в закарпатському селі мали висвітлюватись на різних етапах, враховуючи особливості розвитку краю в той чи інший період. В цьому і полягала актуальність та новизна наукової розробки теми.

Зібраний і узагальнений дослідниками фактичний матеріал став основою для написання дослідження, матеріали якого широко використані при підготовці першого і другого томів «Нарисів історії Закарпаття», [71;72] опублікованих в 1993 і 1995 рр. В цих колективних монографіях з нових позицій вперше широко розглянуто основні етапи аграрного розвитку краю, еволюцію соціально-економічної структури села, становище селянства, соціальні конфлікти на селі в добу капіталізму (1849-1944 рр.).

Основні положення і висновки досліджень 1993–1995 рр. висвітлювалися також на сторінках періодичних видань, в тезах доповідей і повідомлень, зроблених виконавцями теми на міжнародних, республіканських, обласних і вузівських наукових конференціях (Київ, Харків, Львів, Ужгород та ін.). Всього ж по темі дослідження було опубліковано 36 наукових праць [2, 43-44].

Отримані наукові результати широко використовуються в навчальному процесі, зокрема, при викладанні вітчизняної історії в ряді вузів та школах області, при оформленні експозиції Ужгородського краєзнавчого музею і використовуються при написанні узагальнюючих праць з історії селянства України.

Етнополітичними та етнокультурними процесами на Закарпатті протягом шести років займалися науковці під керівництвом другого директора НДІ карпатознавства, доц. **Миколи Петровича Макара**, а саме: "Сучасні національні відносини на Закарпатті в контексті становлення державної незалежності України (соціально-економічний і

політичний аспект", а також "Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті в українському та європейському контексті".

Складність процесу державотворення та формування української нації викликає необхідність відмови від романтико-епофоричних шляхів і методів досягнення цієї історичної мети, оскільки останні роки виявили їх наукову необґрунтованість і практичну неспроможність. Перед суспільством повстали непередбачені кризові явища соціально-економічного, культурно-освітнього, морально-психологічного, правового плану. Невдале реформування у різних сферах життя в значній мірі пояснюється відсутністю науково прогнозованих програм перебудови суспільства [2, 19-25].

Одною з проблем, що повстали перед Українською державою в утвердженні своєї незалежності, є відсутність реалістичної, загально-прийнятної національно-державної ідеї, яка мала б в умовах різноманітності етнополітичних та етнокультурних регіонів України об'єднати всі суспільно-політичні сили для подолання системної кризи.

Необхідна зважена, реалістична етнополітика держави, яка мала б ґрунтуватися на праві будь-якого етносу на самовизнання та самовизначення, що випливає з принципів правової демократичної держави, якою прагне стати Україна. Правда, в галузі етнополітики розроблено і прийнято достатню правову базу, законодавчі акти європейського рівня, спрямовані на забезпечення прав людини і національних меншин. Однак на практиці продекларовані зобов'язання в цьому плані ще далекі від вимоги життя.

Дослідження проблем етнонаціональних відносин завжди мало й мас велике значення для реалізації сучасної цивілізованої політики держави у цій сфері. Для Закарпаття ця проблематика є вельми важливою з огляду як політичної структури населення області, так і її географічного розташування в етнополітичному та етнокультурному прикордонні України з чотирма центральноєвропейськими державами [2, 4].

Тема толерантного співжиття різних національностей у Закарпатті стала предметом зацікавленості істориків і політологів ще із середини 60-х років. Але тоді це суспільно-політичне явище зображалося виключно як наслідок турботи комуністичної партії радянської влади про трудящих різних національностей краю, як торжество лєнінської дружби народів тощо.

Поза увагою дослідників і громадськості виявились факти грубого порушення прав і свобод угорців, німців та інших етнічних спільнот в перші роки сталінського режиму. Посилено пропагувалася роль «старшого брата» в соціально-економічному і культурному розвитку України в цілому і Закарпаття зокрема: за сталінським постулатом про «завершення об'єднання українських земель в єдиній державі» замовчувались етнополітичні колізії русинів-українців, що залишилися поза межами

СРСР і відповідно України, які в минулому разом із закарпатцями склали єдиний господарський, етнополітичний та етнокультурний організм [63, 44-46].

В наукових публікаціях, ЗМІ мали місце факти ігнорування історії і суспільного життя таких етнічних спільнот таких як євреї, цигани; замовчувалися причини різкої зміни етнічної структури населення: зменшення кількості старожилів - словаків, німців, угорців, неконтрольована міграція росіян, білорусів, українців з інших областей республіки та представників різних народів колишнього СРСР. Ці зміни не могли не позначитися на міжнародних стосунках у краї.

Тільки на початку 90-х років розпочалося соціологічне дослідження, в т.ч. і в УжНУ, які, однак, в умовах заідеологізованості не могли адекватно відобразити справжній стан міжетнічних відносин у регіоні. Демократизація суспільно-політичного життя, суверенізаційні процеси, розвал союдної системи управління відкрили нові можливості для вивчення цієї складної сфери.

Разом з тим пострадянський час породив нові проблеми, науковий аналіз яких можна дати тільки за допомогою сучасних методів соціологічних досліджень.

Оскільки ужгородський університет, тим наче НДІ карпатознавства для таких досліджень не мав необхідних можливостей, то довелося скористатися можливостями регіонального центру Інституту соціології НАН України й на умовах співробітництва згідно угоди виконати ряд спільних опитувань.

Сучасні етнополітичні та етнокультурні процеси у Закарпатті сягають своєї давнини, але досліджування охоплює події, які почалися в ході бойових дій за вигнання угорсько-німецьких окупантів та руху за вихід краю зі складу Чехословаччини входження до складу України – СРСР (1944–1945 рр.). Тодішні радянсько-чехословацькі військово-політичні колізії наприкінці війни визначили долю багатонаціонального краю.

Послідовно просліджувані заходи нової державно-політичної системи в різних сферах суспільного життя й, насамперед, в етнонаціональній політиці. Через призму політичних, соціально-економічних змін, які здійснювалися сталінським режимом і носили глибоко суперечливий характер, вдалося висвітлити діяльність народної влади в особі Народної Ради Закарпатської України і Народних комітетів на місцях у практичному розв'язанні багатьох заплутаних питань міжетнічних та міждержавних (між СРСР, Чехословаччиною, Угорщиною, Румунією) відносин, що постали у зв'язку із входженням Закарпаття до СРСР [63, 43-44].

Закарпаття – це край, населення якого впродовж усієї історії формувалося як багатонаціональне. Етнічний склад населення краю мінявся разом із зміною державно-політичних режимів, які тут існували, їх

тривалості, здійснюваної ними національної політики, яка виражалася через призму економічних, соціальних, мовно-культурних, освітніх, кадрових, ідеологічних заходів.

Становлення нашої державності узгоджується з міжнародними нормами цивілізованого забезпечення прав і свобод людини, меншин, будь-якого соціуму. Україна на даний час приєдналася до таких міжнародних документів як Загальна декларація з прав людини, Програми дій, схваленої на найвищому рівні в Копенгагені (6–12 березня 1995 р.) та інших (біля десяти), в яких визначається різноманітність народів, їх культур, традицій, релігій, підтримка процесів їхнього розвитку, усунення перешкод до їх, визнання і самовизнання [3, 21-24].

Науковцями під керівництвом Миколи Петровича Макари вперше у вітчизняній історіографії введено в науковий ужиток архівні документи, зарубіжні публікації, мемуарну літературу, де відображено прагнення і рух русинів-українців в Словаччині, Румунії за приднання їх етнічних земель до Закарпатської України і відповідно до великої України. Байдуже ставлення, точніше цілеспрямоване ігнорування радянського керівництва до цих устремлень обернулося тяжкими наслідками поступової асиміляції вказаних спільнот.

Від врахування владними структурами – центральними і регіональними – висновків науковців в значній мірі могла би залежати реалізація державотворчих задумів. Ігнорування їх – відповідно загання суспільства в глухий кут.

Тому на відміну від попередніх досліджень в цій сфері, вчені НДІ карпатознавства прагнули прослідкувати історію формування поліетнічної структури населення, реконструювати етногенез всіх численних національних груп, вивчити політичні інтереси та духовно-культурні запити всіх етнічних спільнот з метою розкриття їх потенціальних можливостей в українському державотворенні.

Співпраця з іншими науково-дослідними структурами, національно-культурними організаціями дала змогу ширше і конкретніше побачити проблему, врахувати різноманітні погляди на вічно гострі, часом заплутані не завжди розумно регульовані міжетнічні відносини.

Значна кількість опублікованих праць з досліджуваної проблеми має прикладно-практичне значення при умови доброї волі тих чинників, від яких залежить розв'язання цих ніколи нерозв'язаних питань [3, 26-27].

Результати досліджень введені в науковий обіг, вони використовуються при підготовці і читанні нормативних курсів і спецкурсів в УжНУ та інших навчальних закладах, при підготовці нових наукових та науково-популярних праць з етнополітичних та етнокультурних процесів на Закарпатті і сусідніх держав.

Апробація ж цих досліджень проводилася шляхом публікацій наукових статей і монографій та висвітлені в доповідях й повідомленнях

на наукових конференціях, симпозиумах, зустрічах «за круглим столом» тощо.

Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього сходу і середніх віків **Михайло Петрович Тиводар** був провідним науковим співробітником Інституту карпатознавства, з 1992 року по 2000 рік. Серед етнографів історичного факультету Ужгородського національного університету його наукова спадщина займає особливе місце. Він автор понад ста наукових і науково-популярних праць, Михайло Петрович є дослідником української історії кінця XVIII – XX століть. Під його керівництвом досліджувались такі теми: “Етнокультурні та етнополітичні процеси на Закарпатті в індустріальний період (друга половина XIX – перша половина XX ст.)”, “Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат: основні аспекти розвитку етнокультурних та етнополітичних процесів кін. XVIII-XX ст.”, та “Роль і місце культурних та історичних традицій у формуванні національної самосвідомості на українських етнічних територіях Карпат у XIX-XX ст.”.

Виконуючи тему, автори досліджень під керівництвом М.П.Тиводара, широко використовували порівняльно-історичний метод вивчення традиційної культури, зокрема: історико-генетичні, історико-порівняльні та історико-дифузійні порівняння. Водночас вони користувались методом типологічного, і компонентного аналізу та іншими. Саме такий підхід дав можливість вивчати явище традиційної культури та етногенез і етнічні процеси в їх історичній динаміці (історичному часі) і етнотериторіальному просторі.

Хронологічні рамки всіх трьох комплексних тем – це кінець XVIII – XIX, XX ст.ст. Саме впродовж цього часу остаточно стабілізувалась етнічна карта історичного Закарпаття, сформувалися мозаїчні складові українського населення краю, стабілізувалась його традиційна культура і побут, почався процес етнонаціонального політичного і культурного розвитку, що призвів до утвердження української національної самосвідомості, розуміння необхідності соборності українських земель у складі незалежної України [2 15-17].

Наукова новизна комплексних тем полягала в тому, що вперше у вітчизняній і зарубіжній історіографії на етнологічному рівні проведено етнографічне районування Закарпаття, розкрито складну внутрішню мозаїку населення краю, його своєрідну ментальність і етнічні стереотипи, висвітлено основні особливості розвитку його етнонаціональної свідомості та інтеграції в загальноукраїнській динамічній етнічній спільності.

Традиційна культура Карпат, не дивлячись на зусилля дослідників XIX-XX ст. (І.Орляя, Ю.Венеліна-Гуци, І.Фогарамія, М.Лучкая, О.Духновича, А.Крालицького, А.Дешка, І.Дулішковича, І.Сільвая, С.Фенцика, Я.Головацького, В.Митрака, В.Гнатюка, Ю.Жатковича, Т.Легоцького, Ф.Потушняка та інших), ще недостатньо вивчена, а тому і

надалі необхідно вести регулярний збір польових етнографічних матеріалів та проводити систематичні наукові дослідження на рівні вимог сучасної етнології [3, 10-12].

Вивчення тем порушує основні проблеми етнічної історії – багатоваспектної історичної дисципліни, що вивчає минуле етносів та їх етнографічних складових, етногенез і етнічні процеси. Це означає, що звертаючи свою увагу на проблемах етнічної історії українців Закарпаття, автори тем висвітлювали функціонування традиційної культури українців краю та її взаємодії з традиційною культурою етнічних сусідів. Саме на таких підходах було проаналізоване і описано такі складові традиційного господарства і культури: традиційне скотарство лемків, давній одяг карпатських пастухів, закарпатські писанки, лікувальна магія, обряди і магичні дії з вогнем і т.д.

В ході комплексного вивчення традиційної культури українців історичного Закарпаття науковцями було засвідчено, що українські етнічні території на південних відрогах Карпат на початку XX ст. займали площу в 17,9 тис.кв.км. (Закарпатська область України займає лише 12,8 тис. кв.км. цієї території). Складаючи окрему етнографічну зону України, Закарпаття має строкату етнічну структуру. У межах історичного Закарпаття наприкінці XIX – першій половині XX ст. чітко простежувалось розселення: закарпатської частини гуцульського субетносу, етнографічної групи долинян з їх марамороською, боржавською, ужанською, перечинсько-березнянською локальною групою, етнографічні групи бойків з їх закарпатською локальною частиною, етнографічні групи лемків з їх закарпатською частиною [3, 16-17].

Етнокультурні і етнополітичні процеси кінця XVIII – XX ст. спрочинили стабілізацію етнічної карти Закарпаття, зміщенню українсько-русинської етнічної свідомості, формування ідей українсько-русинської нації та поширення їх в народні маси. Вивчення цих проблем потребувало уточнення наукових понять “етнос” “нація”, “етнічні процеси”, “етнополітичні процеси” і т.д. Аналізуючи етнічні і етнополітичні процеси в Закарпатті кінця XVIII-XX ст. було зроблено висновок, що в етнічних процесах виділяються переважно три аспекти: громадянський, науково-теоретичний і політичний. Два перших аспекти проблеми ще недостатньо розроблені, бо вимагають оволодіння і аналізу великої кількості різноманітних явищ і фактів традиційної культури, широких фахових знань, оволодіння теорією етносу, вміння аналізувати і т.д. Тому більш активно дискутуються політичні аспекти етнічних процесів краю.

Отже вивчаючи етнічні і етнополітичні процеси в історичному Закарпатті впродовж кінця XVIII – XX ст., того етапу історичного періоду, впродовж якого йшло формування української національної свідомості було зведено проблематику до таких основних положень:

Етнічна свідомість і самоідентифікація українців Закарпаття спираючись на історичну пам'ять Руської державності (Київська Русь і Руське Королівство), руської віри, руської мови, людей руської крові тощо. У часи до 1848 р. захисна свідомість русинів-українців, їхнє підсвідоме прагнення до самозбереження, їхній опір асиміляції сприяв консервації етнічної свідомості й традиційної культури. До другої половини XIX ст. українці Закарпаття були законсервованим уламком українсько-русинської етнічної спільноти доби Київської Русі і Руського Королівства, а тому їхня самоідентифікація зводилась до усвідомлення себе русинами.

Буржуазна революція 1848-1849 рр. поклала початок новому устремлінню українського етносу до державності в межах Західної України. З нею пов'язане пробудження національної свідомості карпатських русинів, усвідомлення своєї етнокультурної єдності від Дону до Карпат устремління до створення свого національного державного утворення. Основний зміст етнічних процесів на Закарпатті з 1848 до 1919 р. зводяться до того, що етнічна свідомість місцевих українців-русинів доволі швидко переросла в українську національну. Традиційна етнічна свідомість карпатських українців цієї доби також спиралась на законсервованість мовних діалектів, культурно-побутову та релігійну однотипність з галицькими русинами [4, 12-16].

Перша світова війна прискорила процес самоусвідомлення русинів як українців, що на порядок денний поставило питання про воз'єднання Закарпаття з Україною в межах національного утворення. Це устремління знайшло вираз у рішенні всенародного конгресу в Хусті 21 січня 1919 року, який устами своїх 420 делегатів одногосно заявили про воз'єднання з Українською Соборною Державою.

В умовах етнополітичного катаклізму, спричиненого розпадом Австро-Угорщини, українці-русини Закарпаття остаточно усвідомили необхідність політичної єдності з українцями Галичини і Великої України. Саме вибух творчої життєвої енергії поклав початок української національної свідомості українців-русинів Закарпаття, ліг в основу українського національно-культурного будівництва 20-30-х років XX ст. і підготував утворення і проголошення української держави – Карпатської України.

Щодо етнічних процесів на Закарпатті які проходили з 1944 до 1990 рр. перж за все характеризувались посиленою советизацією і зросінення населення краю. У названий період советська наука старанно уникала піднімати питання про роль українців та їх культури на у процесах історичного, соціального і культурного розвитку краю. А якщо такі питання піднімались, то виключно розглядались під кутом зору "пролетарського інтернаціоналізму", "советизму" та благотворного впливу "великого російського народу" [4, 17-19].

За час роботи в інституті карпатознавства науковим керівником вище названих дослідних тем проф. М.П.Тиводаром, було видано ряд фундаментальних монографій, а саме: «Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. Історико-етнографічне дослідження» [95], «Закарпаття: народознавчі роздуми» [92], «Етнологія. Навчальний посібник для студентів історичного факультету» [91] та ряд інших. Він був одним з авторів нарисів «Історії Угорода» [96].

Безсумнісно, основною серед праць М.П.Тиводара є його монографія «Традиційне скотарство Українських Карпат...». Книга написана на основі величезного етнографічного матеріалу та історичної літератури як вітчизняної, так і зарубіжної. Дослідження М.П.Тиводара умовно можна назвати своєрідною енциклопедією верхонинського господарства Українських Карпат XIX-XX століття.

Учений провів узагальнююче вивчення традиційного скотарства в Українських Карпатах, провівши паралель з етнокультурними, етносоціальними та етнополітичними процесами, що мали місце в цьому регіоні в I-II тисячоліттях н.е. У восьми розділах своєї праці М.П.Тиводар дав аналіз таким питанням як природно-географічні умови функціонування скотарства в Українських Карпатах, стан і місце скотарства в системі сільського господарства, соціально-економічні умови функціонування традиційного скотарства, матеріальна культура карпатських скотарів, культурно-історичні та теоретичні проблеми скотарства тощо. Багаторічна праця над досліджуваною проблемою дала право М.П.Тиводару зробити глибокий висновок, що Карпатське скотарство виникло на межі господарсько-культурних і етнічних традицій різних епох і етносів [3, 4-7]. Тут стикалися всі три вітки слов'ян з східними романцями і угорцями, помітні ранньоторкські і турецькі, грецькі і албанські, латинські, франко-дакійські, кельтські і германські елементи скотарських господарсько-культурних традицій. Усі вони увійшли в народну культуру місцевих етносів, зіграли важливу роль у формуванні карпатської господарсько-культурної спільноті. Таким чином, традиційне скотарство в часи свого розвитку не лише визначало господарсько-культурну й побутову єдність русинів-українців, а й певним чином визначило господарсько-культурну єдність всіх етносів історико-географічної області Карпат [95, 27-28].

В 1995 році вийшла ще одна фундаментальна наукова праця М.П.Тиводара «Закарпаття: Народознавчі роздуми», до якої увійшли ряд статей, які друкувалися автором протягом першої половини 90-х років, і в яких піднімалися різні аспекти народознавства Закарпаття. Книга складається з п'яти тематичних частин, в яких висвітлені окремі проблеми культури та історії Закарпаття, етнографічна спадщина Ю.І.Гуци-Венеліна, О.В.Духновича, Т.Легоцького, В.Гнатюка, Ф.Потушняка [92].

Виконуючи тему, автори досліджень широко використовували порівняльно-історичний метод вивчення традиційної культури, зокрема, історико-генетичні, історико-типологічні, історико-порівняльні та історико-дифузійні порівняння. Водночас вони користувались методом типологічного, і компонентного аналізу та іншими. Саме такий підхід дав можливість вивчати явища традиційної культури та етногенез і етнічні процеси в їх історичній динаміці (історичному часі) і етнотериторіальному просторі.

Хронологічні рамки комплексних тем - кінець XVIII–XX ст. Саме впродовж цього часу остаточно стабілізувалась етнічна карта історичного Закарпаття, сформувались мозаїчні складові українського населення краю, стабілізувалась його традиційна культура і побут, почався процес етнонаціонального, політичного і культурного розвитку, що призвів до утвердження української національної самосвідомості, розуміння необхідності соборності українських земель у складі незалежної України.

Вперше у вітчизняній і зарубіжній історіографії на етнологічному рівні проведено етнографічне районування Закарпаття, розкрито складну внутрішню мозаїку українського населення краю, його своєрідну ментальність і етнічні стереотипи, висвітлено основні особливості розвитку його етнонаціональної свідомості та інтеграції у загальноукраїнській динамічній етнічній спільності [31, 131-136].

Етнологія в центрі своїх досліджень ставить етноси, їх культуру і побут. Вивчення етнічних та історичних традицій, зокрема, етнокультурних і етнополітичних процесів кінця XVIII–XX ст., народного фольклору, ментальності та етнічних стереотипів українців Карпат важливе не лише у науковому плані, а й може прислужитись у розбудові Української держави [91, 7-9].

Розробляючи дану проблему авторами опрацьовувались статистичні архівні матеріали, та чисельні публікації, музейні колекції і фонди, проводився збір польових етнографічних матеріалів у селах українсько-угорського, українсько-румунського та українсько-словацького етнічного міжкордоння.

Вияткова більшість питань теми знаходилась поза увагою дослідників і лише розбудова незалежної Соборної України загострила науково-теоретичні і політичні проблеми історії й культури населення Українських Карпат. Розробляючи проблематику розвитку етнокультурних і етнополітичних процесів в Українських Карпатах XVIII–XX ст. дослідник прийшов до висновку, що традиційна культура Карпат, не дивлячись на зусилля дослідників XIX–XX ст. (І.Орлая, Ю.Венедіна-Гуци, І.Фогарамія, М.Лучкая, О.Духновича, А.Крालицького, А.Дешка, І.Дулішковича, І.Сільвая, С.Фенцика, Я.Головацького, В.Митрака, В.Гнатюка, Ю.Жатковича, Т.Легоцького, Ф.Потушняка та інших), ще недостатньо вивчена, а тому і далі необхідно проводити регулярний збір

польових етнографічних матеріалів, проводити систематичні наукові дослідження на рівні вимог сучасної етнології.

Вивчення теми порушує основні проблеми етнічної історії – багатоваспектної історичної дисципліни, що вивчає минуле етносів та їх етнографічних складових, етногенез і етнічні процеси. Це означає, що зосередивши свою увагу на проблемах етнічної історії українців Закарпаття, ми висвітлювали функціонування традиційної культури українців краю в їх історичній ретроспективі, а водночас її взаємодії з традиційною культурою етнічних сусідів. Саме на таких підходах було проаналізовано і описано такі складові традиційного господарства і культури: традиційне скотарство лемків, давній оляг карпатських пастухів, закарпатські писанки, лікувальна магія, обряди і магичні дії з вогнем і т.д. [92, 168-170].

Результати досліджень вже широко використовуються у науці, зокрема, в українському народознавстві, політології, етнолінгвістиці, археології, географії, історії, при читанні нормативних курсів і спецкурсів з етнології, краєзнавства, історії України, політології в музеєзнавстві при розбудові народознавчих, краєзнавчих і етнографічних музеїв, державними адміністраціями і національно-культурними товариствами для гармонізації міжетнічних відносин і т.д. На основі наукових досліджень можуть бути розроблені практичні рекомендації щодо вирішення питань динаміки етнокультурних і етнодемографічних процесів, при підготовці спеціалістів-гуманітаріїв з вищою освітою.

Великим знавцем у дослідженні таких тем, як: "Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат: основні аспекти розвитку етнокультурних та етнополітичних процесів кінця XVIII–XX століття" та "Соціально-економічні, політичні та етнокультурні процеси в Українських Карпатах: історична ретроспектива" є доктор історичних наук, професор кафедри історії України, **Володимир Євгенович Задорожний**.

Продовж XVII–XX століття історична доля Буковини, Галичини і Закарпаття склалася таким чином, що вони входили до різних політичних структур: Польщі, Австро-Угорщини, Чехословаччини, Румунії. Після другої світової війни вони остаточно відійшли до складу української держави. Такий складний історичний шлях не міг не відбитися на соціально-економічному, політичному і культурному розвитку цього великого регіону. Він породив ряд специфічних рис у формуванні господарського і соціального, етнокультурного і національного менталітету жителів цієї території, яка в усі історичні часи знаходилась на перехресті шляхів західної і східної цивілізацій. Це надавало як загального, так особливого розвитку історичним процесам в Карпатському регіоні на всіх епохальних відрізках історії [3, 7-8].

На даний час, в наявності, існує велика кількість історичних студій які характеризуються своєю строкатістю в оцінці економічного, політичного і

культурного становлення розвитку західноукраїнських земель кінця XVIII – XX століть. Дослідження цих важливих галузей життя населення згаданого регіону органічно влітаються у вінок загальної концепції історичного розвитку України в Європейському контексті історії у наш час, коли історична наука переживає свій ренесанс, є важливим з'ясування визначальних факторів соціально-економічної, громадсько-політичної та культурної ситуації в західноукраїнських землях на зламі кількох епох, вивчити загальний і особливий розвиток історичних процесів, що відбувались на терені Карпатського ареалу доби феодалізму, нового і новітнього часу [3 10-12].

Виконанні науково-дослідної групи під керівництвом В.С.Задорожного, здійснили значний обсяг робіт. На основі аналізу і синтезу різноманітних джерел і чисельної наукової літератури з'ясовано і узагальнено окремі питання економічної і суспільно-політичної історії Карпатського регіону в різних історико-хронологічних вимірах.

Починаючи з 90-х років з-під пера В.С.Задорожного вийшли десятки праць, в яких робиться аналіз національно-визвольних змагань закарпатських українців на передодні Другої світової війни. В 1993 р. В.С.Задорожний у співавторстві з М.М.Вегешом видав історико-популярний нарис «Велич і трагедія Карпатської України» [32], в якому вперше в історіографії була зроблена спроба висвітлити внутрішню і зовнішню політику уряду Карпатської України, очолюваного А.Волошином. Книга була високо оцінена рецензентами в Україні та Словаччині (лобачили світ шість відгуків та рецензій). Згодом на сторінках журналів «Сучасність» та «Український історичний журнал» були опубліковані статті «Карпатська Україна у світлі нових документів» (1993) та «Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: деякі аспекти соціально-економічного і політичного розвитку» (1995) [45]. Заслужують на увагу виступи В.С. Задорожного на наукових конференціях, зокрема, на міжнародній конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 1994), в якій дослідник підняв проблему «Історія Карпатської України в європейській періодиці». Йому ж належить одна з перших спроб аналізу знаменитого щоденника Василя Гренджі-Донського «Щастя й горе Карпатської України» (1995) [44]. Історія виникнення і діяльності закарпатської «Просвіти» знайшла своє відображення у статті «Відроджена з попелу. Закарпатська «Просвіта» вчора і сьогодні» (1993) [33].

В.С.Задорожний був ініціатором проведення наукових конференцій присвячених 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України (1995) і 50-річчю перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною (1995). На цих важливих для нашого краю форумах,

В.С.Задорожний виступив з доповідями «Визволення Закарпаття Радянською Армією: правда і вигадки» та «Українське питання на міжнародному етапі Другої світової війни». Необхідно погодитись з твердженням історика, що «події Другої світової війни переконливо довели, що вирішення українського питання можливі тільки в рамках незалежної, повнокровної державності. За неї у ті часи боролися різні національні сили, які до того ж перебували між собою у стані громадянської війни. Проблему консолідації української нації не знято і після 1991 р. Тому вивчення подій піввікової давності повинно сприяти утвердженню громадянської злагоди у нашому суспільстві» [31, 117-127].

На основі аналізу, синтезу і узагальнення зібраного джерельного фонду та літератури за роки наукової роботи в НДІ карпатознавства було опубліковано науковою групою 15 монографій, 60 статей у вітчизняних і зарубіжних виданнях, зроблено біля 30 доповідей на міжнародних всеукраїнських і регіональних науково-тематичних конференціях та симпозіумах.

Результати і матеріали розробленої теми використовуються Інститутом історії НАН України при написанні статей, узагальнюючих монографій і досліджень із відповідних періодів історичного розвитку українських земель, при читанні загальних курсів і спецкурсів на історичних факультетах університетів України, викладанні історії України в середніх навчальних закладах. Окремі історико-порівняльні аналогії з господарського і економічного життя можуть служити рекомендаціями для органів державної влади.

Серед істориків НДІ карпатознавства Ужгородського національного університету чільне місце посідає доктор історичних наук, професор, завідувач кафедрою історії України Дмитро Дмитрович Данилюк – визначний фахівець із проблем української історіографії XIX–XX ст., відомий дослідник становлення і розвитку історичної науки в Закарпатті. Під керівництвом Дмитра Дмитровича вивчалася тема з 1998 р. по 2000 р. «Освіта та історична наука Закарпаття в контексті загальноєвропейського культурного процесу (з давніх часів до 1945 р.)»

Метою цієї наукової роботи було простежити в архівах та бібліотеках Закарпаття і поза його межами (Львові, Києві, Москві, С.Петербурзі) рукописну і друковану спадщину Закарпатських істориків, визначити їх науковий рівень і місце у вітчизняній та зарубіжній історіографії. У зв'язку з цим була проаналізована перша форма фіксації історичних знань – покраїнні записи та літописні записки (Гуклівська) XVII–XVIII ст. Наведені матеріали дали можливість твердити наявність в кінці XVIII ст. рукописних праць зокрема І.Пастелія. Виконавцями теми була доведена поява в кінці XVIII - на початку XIX ст. першої праці з історії Закарпаття автором якої є І.Базилевич "Короткий нарис..." Кошице (1799-1805 рр.). Також простежено історію появи шеститомної праці

М.Лучкая "Історія Карпатських Русинів". Автори наукової роботи дійшли висновків про її високий науковий рівень і наявність в її авторів прогресивного методу історичного дослідження про що свідчать порушення в праці таких проблем як соціально-економічне становище селянства його антифеодальна боротьба та національно-визвольний рух. В перше дано характеристику і культурно-освітнього життя.

В роботі було проаналізовано дослідження з історичної тематики д.л. XIX ст. Тут стверджено, що наукову вартість мають статті О.Духновича, А.Кравчицького, І.Сільва, Е.Фенцика. Зроблено висновок, що найгрунтовнішим дослідженням є "Исторические черты угро-русских" І.Дулішковича в трьох томах. Аналіз досліджень показує, що значний внесок в розвиток історіографії Закарпаття внесли і утвори, зокрема, Т.Легоцький, К.Мейсарош, та А.Годинка.

Важливим етапом у розвитку історіографії Закарпаття були 1919-1939 рр. Доведено, що наукові дослідження концентрувалися в товаристві "Просвіта". Відомим вченим був В.Гаджега. Значно розширив джерельну базу і коло досліджувальних проблем А.Шап і особливо М.Лелекач. Наукові дослідження на Закарпатті значно згорнулися в 1939-1944 рр. Досліджувана тема завершилася публікацією монографії "Исторична наука на Закарпатті" (кін. XIX - п.п. XX ст.) в 1999 році.

За твердженням авторів теми, картина української історіографії не буде повною доти, доки не буде вивчено стан історичної науки в окремих регіонах країни, в т.ч. і Закарпатті. Адже його автохтонне населення - русини-українці, перебуваючи у складі багатьох держав (Угорщина, Австро-Угорщина, Чехословаччина), завжди вважали себе етнічною часткою східних слов'ян і ніколи не поривали з ними духовних зв'язків. І в той же час жоден з регіонів України не був у таких тісних економічних, політичних і культурних взаємозв'язках з народами Європи, як Закарпаття. Його історичним минулим і майбутнім цікавилися відомі вчені України, Росії, Угорщини, Чехословаччини, Австрії, Німеччини. З кінця XVIII і до середини XX ст. написано велику кількість літератури з історії Закарпаття, висунуто різні концепції історичного розвитку краю. Розібратися в їх суті особливо важливо сьогодні, в умовах змагань за суверенітет і розвиток Української держави [3, 10-15].

Ще більш важливим завданням є дослідити процес зародження та розвитку історичної науки в самому Закарпатті. Адже цей край ще в кінці XVIII - на початку XIX ст. дав світові імена вчених істориків, які стали відомими далеко за його межами. Закарпатці жили і працювали в Україні, Росії, Угорщині, Болгарії, Пруссії, Італії, залишивши помітний слід у науці сусідніх народів. У свою чергу вони ввібрали найкращі досягнення Європейської культури видали праці не тільки українською та російською, а й угорською та латинською мовами, що виходили у Львові і Києві, Москві й Петербурзі, Будапешті, Відні й Празі.

На жаль, багато з того, що було написано і видано до 1945 р., радянська історіографія вважала не науковим. Наукова спадщина істориків Закарпаття була схована у спецфондах, ізольована від дослідників і до останніх років, посуті, невивчалася. Це призвело до значного зниження наукового і культурно-освітнього рівня Закарпаття на окремих етапах історичного розвитку. Крім того, наша історіографія втратила вагомі аргументи в боротьбі проти антинаукових концепцій окремих дослідників кінця XIX - початку XX ст. Однією з таких концепцій була, зокрема, та що "карпатські русини з'явилися буцімто в Карпатах не раніше XIII ст. і не мають нічого спільного зі східними слов'янами, а в процесі історичного розвитку стали "рутенами", "угроросами", "карпаторосами", які цілковито пов'язані з історією Угорщини, Австрії, Чехословаччини.

Для цього ми повинні звернутися до джерел історичної науки. Зокрема, наукову спадщину одного з відомих дослідників історії Закарпаття, А.Годинки вже розпочали зберати вчені Угорщини. У м. Ніредьхазі у 1993 р. видано об'ємний збірник, присвячений його пам'яті. На Закарпатті перевага надавалася дослідженню внеску Закарпатців у розвиток економічної, філософської та педагогічної думки аналізу розвитку літературного процесу, театру і образотворчого мистецтва.

Тому у даній держбюджетній темі досліджувався процес зародження і етапи розвитку історичної науки на Закарпатті з кінця XVIII - до середини XX ст.

А предметом дослідження є маргіналії (покрайні записи на чистих полях і рукописі - дарчі, вкладні, читатські, власні, і т.д.), літописні записки ("Гукливіська літопис") як перші форми прояви історичних знань, наукова спадщина всіх Закарпатських істориків починаючи від І.Панкевича (1742-1821) і завершуючи публікаціями 1944 р., які виходили в Угорщині, Австрії, Україні та Росії.

Для всебічного висвітлення теми залучались і праці тих угорських дослідників, які тривалий час жили і працювали на Закарпатті, вивчали його минуле і найбільш повно відбивають концепцію історичного розвитку (К.Мейсарош, А.Годинка, Т.Легоцький, О.Сабов, В.Сулічак), а також видання латинською мовою з історії окремих Закарпатських комітетів. До числа дослідників історії Закарпаття зараховуємо і тих українських емігрантів які після жовтневого перевороту в Росії 1917 р. знайшли свою другу батьківщину в Словаччині, або безпосередньо на Закарпатті і свою наукову роботу пов'язали з вивченням історії краю (І.Панкевич, Е.Перфецький та і.н.).

Досліджується авторами частково й наукова спадщина тих громадсько-політичних діячів та "будителів" другої половини XIX ст. які або без посередньо висвітлювали окремі проблеми, зокрема соціальні відносини в Закарпатському селі, або впливали на розвиток історичної науки. Щодо періоду 20-30 рр. XX ст., то в монографії аналізуємо праці

всіх авторів, незалежно до їх приналежності до наукових шкіл і течій суспільно-політичному житті, яких було чимало на Закарпатті в період його входу до складу Чехословаччини. Єдиним критерієм правдивості висновку того чи іншого автора слугували його аргументованість, посилання на архівні матеріали і документи.

Основна ж мета дослідження - вивчити процес зародження історичної науки на Закарпатті, показати етапи її розвитку, ввести у науковий обіг праці всіх істориків і довести, що витoki Закарпатської історіографії сягають глибокої давнини. Цим самим робиться спроба передати досягнення історичної науки не тільки майбутнім дослідникам-профіціоналам, а й широкій громадскості, с тим щоб, сприяти спадкоємності поколінь, а також вивести спадщину закарпатських істориків із похованих стародруків і архівних пластів до сучасного читача та визначити місце кожного з них у відчизній і зарубіжній історіографії. Це допоможе спростувати тезу про те, що Закарпаття в минулому було краєм соціальної неписьменності і розширить яву про його внесок в український і загальноєвропейський культурний процес [3, 16-21].

З іменем Дмитра Дмитровича пов'язано повернення із забуття плеяди видатних діячів нашого національного відродження - Михайла Лучкая, Ю.Гуца-Венеліна, Івана Орлая, Василя Кукольника та багатьох інших. Їх життя і різнобічна діяльність займають значне місце і на сторінках докторської дисертації Д.Д.Данилюка «Розвиток історичної науки в Закарпатті (із кінця XVIII - до середини XX ст.)» [36]. Хоча перу Д.Д.Данилюка належить понад 100 наукових праць із вищезазначеної проблематики, звертаємо увагу на одні з головних, до яких необхідно віднести «Ю.І.Гуца-Венеліна» (1995) [37], «Михайло Лучкай - патріарх закарпатської історіографії» (1995) [35], «Історія Закарпаття в бібліографіях і портретах» (1997) [34], а також він приймав участь у підготовці і у виданні I і II тому "Історія карпатських русинів М.Лучкая", та в опублікуванні факсимільного видання - монографії В.Гаджети "Михайло Лучкай" - Ужгород, 1929 р.

Безперечно, важливою у творчому доробку Д.Д.Данилюка є його фундаментальна монографія «Історія Закарпаття в біографіях і портретах» [34], яка одержала багато схвальних відгуків і рецензій, завдяки якій він справедливо вважається історіографом першої величини в Ужгородському університеті. Та й не тільки. Науковець вперше в історіографії комплексно дослідив життя і діяльність відомих учених культурно-освітніх і церковних діячів Закарпаття з давнини до початку XX ст. На основі всебічного аналізу рукописної та друкованої спадщини, що виходила в Москві, Санкт-Петербурзі, Києві, Львові, Будапешті, Відні, та інших містах, ним показано роль М.Андрели, І.Брадача, І.Пастелія, І.Базилонича, І.Зейкана, І.Орлая, В.Кукольника М.Балудяньського, А.Добрянського та багатьох інших в розвитку культури та науки, зокрема історичної, визначено вклад

вчений у культурно-освітнє життя російського, угорського, польського та інших народів, їх місце в загальноукраїнському і загальноєвропейському культурному процесі [32]. Всього ж по темі під керівництвом Д.Д.Данилюка видано більш ніж 32 д.а.[3, 16].

Результати і матеріали розробленої теми використовуються Інститутом історії НАН України при написанні статей, узагальнюючих монографій і досліджень із відповідних періодів історичного розвитку українських земель, при читанні загальних курсів і спецкурсів на історичних факультетах університетів України, викладанні історії України в середніх навчальних закладах.

У 2001 році НДІ карпатознавство очолює доктор історичних наук, професор кафедри політології **Микола Миколайович Вегеш**. Під його ж керівництвом здійснюється і виконання науково-дослідної теми: «Соціально-економічний, етнополітичний і культурний розвиток Карпатського регіону в другій половині XIX-XX ст.»

Дана проблематика охоплює період з середини XIX століття, тобто від початку Австро-угорської буржуазної революції 1848-1849 років, та до наших днів. Авторами теми під керівництвом М.М.Вегеша висвітлюються основні етапи становлення і розвитку української національної ідеї на різних українських землях, переломними серед яких були розпад Австро-угорської монархії та визвольні рухи (1918-1919 рр.), державотворчі процеси в Карпатській Україні (1938-1939 рр.), рух за воз'єднання з Україною (1944-1945 рр.) та події кінця 80-х - 90-х років, які привели до утворення Української незалежної держави.

Керуючись структурно-функціональним підходом, авторам проекту вдалося розглянути предмет дослідження в системному зв'язку з прогресом у вітчизняній та зарубіжній історичній науці на сучасному етапі і сформувати концептуальну модель розвитку історії Карпатського регіону

Друга половина XIX- початок XX ст. відзначається для населення карпатського регіону, розквітом напівкапіталістичних, але загостренням національних відносин. Відкрита насильницька мадяризація шкільної справи та суспільно-політичного життя привели до того, що за 20 років (1875-1895 рр.) на Закарпатті було ліквідовано 239 шкіл. Уже на 1895 р., коли в Угорщині офіційно відзначали 1000-ліття здобуття батьківщини, у краї не існувало жодної української чи словацької середньої школи. І це тоді, коли в 1905-1906 навчальному році в Угорщині діяло 202 середні школи в т.ч. 140 гімназій і 32 реальні школи. Відкрита шовіністична асиміляторська політика урядових кіл Угорщини щодо корінного населення Закарпаття другої половини XIX - початку XX ст. негативно позначилася як на економічному, так на його освітньому рівні. Не дивно, що населення Закарпаття з радістю зустріло розвал Австро-Угорщини [8, 6-7].

В тих умовах, що склалися, входження Закарпаття до складу Чехословацької республіки й надання краю певних автономних прав були оптимальним варіантом. Підкарпатська Русь офіційно почала іменуватися Закарпаттям. Незважаючи на трагічний кінець політичних змагань 20-30-х рр., відбулося формування громадянського суспільства в умовах системи, що дозволило виробити й здійснити на практиці свою національну державну програму.

Найтяжчими в історії Закарпаття стали часи угорської окупації 1939-1944 рр. У таборах і тюрмах було ув'язнено майже 115 тис.чол. Великої шкоди було заподіяно економіці та культурі краю. На жаль, цей період усе ще мало вивчений в історичній літературі, не дивлячись на значну кількість публікацій в останній час на цю тему.

Кардинально новий етап в історії Закарпаття наступив із приходом Радянської Армії. 26 листопада 1944 року з'їзд Народних комітетів проголосив Закарпатську Україну і поставив питання про її возз'єднання з Радянською Україною, що входила тоді до складу СРСР. Різні політичні сили по-різному оцінюють сьогодні цей акт. Є і такі, що говорять про Закарпаття проти волі його населення було включено до складу України. Звичайно, були на Підкарпатській Русі сили, які виступали проти возз'єднання, проте не вони визначали політику в краї. Переважна більшість населення виступала за возз'єднання, яке згодом і відбулося.

Події ж 80-90-х рр., привели до утворення Української незалежної держави [4, 1-10].

На відміну від 2001 року, коли головний акцент робився на дослідження історії національно-визвольних рухів у 1918-1945 рр., в наступному 2002 р. основна увага зверталася на аналіз політичного розвитку Закарпатської області в 1989-2002 рр. Це також стосується дослідження соціально-економічного і екологічного становища нашого краю. Разом з тим, продовжувалося вивчення основних етапів національно-визвольної боротьби закарпатських українців у міжвоєнний період. Демократизм Чехословацької республіки був не тільки декларованим, афішованим, а й реальним, дієвим. Цей факт промовисто підтверджується такою ланкою політичного життя країни, як багатопартійність. Введення багатопартійної політичної системи, яка на теренах тогочасної Підкарпатської Русі за сучасними мірками була схожа на автоматизовану, відразу ж поставило Чехословаччину в ряд найдемократичніших держав світу. Можливість участі в політичному житті отримали всі найбільш представлені в суспільстві національні меншини, які прихильно ставилися до слов'янської держави. Упродовж міжвоєнного двадцятиліття політичні організації проходили процес становлення та змужніння, видозмінювалися та розпадалися. Шляхи їх розвитку були різними, так само як і різними були в них цілі. Саме в залежності від поставлених перед собою політичних завдань коригувалася

діяльність партій. На Закарпатті діяли осередки понад 30-ти політичних партій, які притримувалися різних орієнтацій – прочехословацької, проукраїнської та проугорської. Наймогутнішими серед них були: центральний комітет КПЧ, УСДРП, Християнська Народна Партія, Національно-Земледільський Союз та ін. В 1938 р. політичні партії в краї були розпущені. Що стосується проукраїнських партій, то вони в 1939 р. об'єдналися в Українське Національне Об'єднання (УНО), яке і провело вибори до Сейму Карпатської України 12 лютого 1939 р.

Національно-визвольна боротьба закарпатських українців у 1938-1939 роках. Короткочасне існування Карпатської України співпало з етапом загострення міжнародної обстановки в Центральній Європі і посиленням гострої політичної кризи в Чехословацькій республіці, частковою частиною якої було Закарпаття протягом всього міжвоєнного періоду. Мюнхенська конференція 29-30 вересня і Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р. свідчили не тільки про початок державного розпаду ЧСР, але й суттєво погіршили становище Закарпаття, на яке постійно насували територіальні претензії Угорщина, всебічно підтримувана Німеччиною. Швидкому розпаду Чехословаччини сприяли не тільки анєкційніська політика щодо неї Німеччини, але й угодовська позиція Великобританії та Франції, які, фактично, сприяли агресору. Румунія і Італія, що доляльно відносилися до ЧСР і Закарпаття, не могли суттєво вплинути на хід політичних подій у Європі. Пропозиції СРСР захистити Чехословаччину не були нею прийняті. Проголошення незалежності 14 березня 1939 р. пояснювалося прагненням українського населення краю до свободи. Незважаючи на деяку спонтанність і поспішність, ця історична подія в житті не тільки закарпатських українців, але й всього українського народу мала велике історичне значення. Це була друга, після 21 січня 1919 р., спроба заявити перед цілим світом, що українська нація живе і готова до державного життя. І хоча цей акт проголошення незалежності, ратифікований 15 березня 1939 р., був більш символічним, ніж актом реальної політики, він відіграв велику роль у формуванні самосвідомості всієї української нації. Саме в період існування Карпатської України завершився своєрідний перехід у відношенні свідомості – від підкарпатських русинів до закарпатських українців. Захисники Карпатської України піднялися на боротьбу з агресором, не чекаючи наказу свого уряду. Численні архівні документи, перш за все угорські, аргументовано доводять, що закарпатці все одно не уникнули б репресій, до проведення яких Угорщина була готова ще напередодні вторгнення. Робота над цією актуальною проблемою в історії України велася в архівах Росії, України, Угорщини, Словаччини та Польщі. Вперше вдалося встановити найбільш повний список загиблих і репресованих захисників Карпатської України [4, 12-15].

Проблематика політичної еліти Закарпаття міжвоєнного періоду хоча і досліджувалася нашими попередниками, саме в працях науковців співорітників НДІ карпатознавства була узагальнена і висвітлена в комплексі. Закономірно, що основна увага зверталася на написання біографій найвизначнішого політичного і культурного діяча краю Президента Карпатської України Августина Волошина. Популяризація співорітниками нашого інституту багатогранної діяльності А.Волошина сприяла тому факту, що за поданням голови ЗОДА Г.Г.Москалю Президенту Карпатської України Указом Президента Л.Д.Кучми було посмертно присвоєно звання "Герой України" і відкрито пам'ятник та музей в Ужгороді. Під керівництвом професора М.М.Вегеша були досліджені понад 40 яскравих представників закарпатської політичної еліти міжвоєнного періоду, серед яких: брати Михайло і Юлій Ерашайки, брати Юлій і Федір Реваї, Степан Клочурак, Августин Штефан, Едмунд Бачинський, Іван Рогач, Вікентій Шандор, Омелян Невицький.

Ще одним основним напрямом даної теми було вивчення аграрної політики на Закарпатті у повоєнний час (1944-1950-х рр.), що стала саме тим ключовим важелем, який кардинально змінив систему суспільних відносин і соціально-економічне обличчя краю. Сільське господарство – домінуюча галузь виробництва і головний об'єктивний системотворчий чинник розвитку місцевої економіки, соціальної, демографічної і просторово-поселенської структури Закарпаття, стало в 1944-1950-х рр. основною сферою, з якої у щойно возз'єднаному з Україною регіоні політико-примусовими методами місцевими комуністами і центральними компартійно-державними органами розпочалося цілеспрямоване насадження радянської моделі соціально-економічних відносин, господарювання і адміністративно-директивного управління. Комуністична політика в аграрному секторі була складовою частиною процесу прискореної радянзації Закарпаття у перші повоєнні роки. У цьому сенсі вважаємо, що без ґрунтовного наукового вивчення перебігу, суті і наслідків аграрних перетворень на Закарпатті в 1944-1950 рр. неможливо обрати оптимальний варіант реалізації в краї кардинальної реформи аграрного сектору, яка розгортається в сучасній Україні. Таке історичне дослідження, однак, не має замкнутий, вузько-регіональний характер. Відносно невеликі, порівняно із загальноукраїнськими масштабами, розміри закарпатського аграрного сектору дозволяють швидко і комплексно здійснювати реформаторські заходи. У той же час, тут швидше проявляються і результати нової аграрної політики, її позитив і негатив. Причому реформування відбувається на тлі збереженої проринкової приватновласницької психології частини закарпатського селянства, що, на жаль, малопомітне навіть у чорноземних областях України.

Одним із етапів стало і вивчення розвитку підприємництва, підприємств та рівня життя населення Закарпатської області. Ринкова трансформація економіки області супроводжується складними і суперечливими процесами. В аграрному секторі економіки Закарпаття відбулися глибокі зміни, зв'язані з реформуванням відносин власності. На базі колишніх колективних господарств створено аграрні формування, що функціонують на засадах приватної та колективної форм власності, йде процес становлення селянських (фермерських) господарств, спільногосподарських виробничих кооперативів, приватно-орендних підприємств. Розвиток різноманітних форм власності відкрив широкий простір для розвитку підприємництва на селі. Разом з тим кількісні показники росту аграрних формувань не супроводжуються глибокими якісними перетвореннями на селі. Середньорічна чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві (без підсобних господарств сільських господарів та організацій інших галузей) за 1990-1999 рр. зменшилася в 5,3 рази, чисельність безробітних в гірських населених пунктах значно перевищує число незайнятого населення в містах і районних центрах області, має місце суттєва диференціація в доходах, рівні життя міського і сільського населення, не однакові стартові умови для організації власної справи. Відмічене підвищує інтерес до наукового аналізу проблем ефективності економічних реформ, становлення різних форм організації підприємницької діяльності на селі, зайнятості сільських жителів та рівня життя.

Одним із таких досліджень є вибіркове обстеження сільського населення Закарпатської області, метою якого було вивчення проблем становлення підприємництва на селі та його вплив на зайнятість сільських жителів. Соціологічним обстеженням, яке провів провідний науковий співробітник НДІ карпатознавства професор М.І.Пітлюч, було охоплено 333 жителя села та 100 сільських підприємців. У цілому дослідження проводилося у 17 селах, з них опитування сільського населення у 9 селах, а підприємців у 14 селах. Польовими дослідженнями охоплено жителів 17 низинних, передгірних та гірських населених сільських пунктів, що репрезентують різні типи сіл за розвитком підприємницької діяльності [9, 3-5].

Щоб зрозуміти роль історичного впливу на політичні процеси сьогодення то це питання і змусило працівників НДІ карпатознавства більш детально вивчати розвиток політичних утворень нашого часу. Діяльність осередків політичних партій в Закарпатській області (1991-2001 рр.) слід розглядати в контексті партійного будівництва в Україні загалом. Закарпатським обласним управлінням юстиції станом на 1 липня 2001 р. зареєстровано 55 осередків політичних партій, а станом на 1 листопада кількість обласних осередків становила 63. Основними факторами, від яких залежав результат виборів 2002 р. в регіоні це - наявність організаційної

структури, робота партій в регіоні; інформаційні можливості осередків політичних партій; вдала організація і проведення виборчої кампанії; електоральні традиції; вплив адмінресурсу, за який активно велася боротьба. Найбільш відомими партіями в Закарпатській області є СДПУ(о), КПУ, НРУ, СПУ, Батьківщина, НДП, ПРП, СелПУ, Демократичний Союз, Аграрна Партія України. До практично невідомих партій респонденти віднесли Ліберальну Партію України, Українську Республіканську Партію та ряд інших. Рейтинги довіри до партій виглядають таким чином: СПУ – 19,8%; ПЗУ – 16,1%; КПУ – 13,5%; СДПУ(о) – 12,6%; Батьківщина – 11,3%; УНР – 9,8%; ПРП – 9,6%; НРУ – 8,1%; НДП – 7,8%; СелПУ – 7,1%; Демократичний Союз – 3,0%; УРП – 1,8%. Опитування показали, що рівень довіри до партій не дуже високий, але 52,3% респондентів довіряють хоча б одній із партій. Це є свідченням того, що громадяни починають розуміти, що незабаром тільки через потужні партії буде відбуватися процес реалізації владних відносин у суспільстві.

При вивченні історичного процесу в Карпатах автори враховували регіональну специфіку та самотність спричинену географічною відірваністю та тривалою політичною ізоляцією від загальноукраїнських державно-політичних і етнокультурних процесів. Вони суттєво вплинули на процес формування національної свідомості поліетнічного населення. Врахування історичного досвіду мирного співжиття різних етносів Карпатського регіону дає можливість спрогнозувати створення моделі уникнення міжетнічних, міжконфесійних та міжпартійних конфліктів в Україні з метою консолідації українського народу, що сприятиме інтегруванню України в європейську співдружність.

2002 році згідно з розпорядженням голови Закарпатської обласної державної адміністрації була створена робоча група, до якої ввійшли провідні вчені НДІ карпатознавства по написанню колективної монографії "Вони боронили Карпатську Україну". Це – комплексне наукове дослідження, в якому об'єктивно і не заангажовано висвітлюється міжнародне становище Карпатської України напередодні Другої світової війни, її соціально-економічний, політичний, національно-культурний та державно-правовий розвиток. Значна увага відводиться яскравим постатям, насамперед Президенту Карпатської України Августину Волошину. Уперше тут були опубліковані найповніші списки загиблих і живих захисників краю. Результати дослідження, які стосуються сучасності, направлені на використання в навчальних програмах вузів та шкіл. На їх основі виробляються науково-практичні рекомендації органам державної влади. Титанічна робота, яка була проведена по написанню цієї колективної монографії, не була проігнорована елітою нашого краю, і на Книжковому Миколаї її було визнано кращою монографією 2002 р. та висунута Закарпатською державною обласною адміністрацією на здобуття Державної премії України в галузі науки і техніки [4, 18-21].

За 2001-2002 рр. під керівництвом М.М.Вегеша НДІ карпатознавства випустило одинадцять наукових збірників "Carpatica-Karpatika", які присвячені наступним проблемам: "Актуальні проблеми вітчизняної й зарубіжної історії та культури" (випуск 8), "Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (до 90-річчя від дня народження)" (випуск 9), "Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в XIX-XX століттях" (випуск 10), "Проблеми історії та етнографії України" (випуск 11), "Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії" (випуск 12), "Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії з найдавніших часів до наших днів" (випуск 14), "Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної і Південно-Східної Європи" (випуск 16), "Українсько-словацькі взаємини в галузі історії, літератури та мови" (випуск 17), "Історія, політологія, культура: минуле і сучасне" (випуск 18), "Історія і культура Карпат" (випуск 19), та "Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи" (випуск 20).

У 2003 році було видано та підготовлено до друку ряд наступних випусків наукового збірника "Carpatica-Karpatika", а саме: "Політологічні студії: історія, теорія, практика" (випуск 21), "Проблеми історії, політології, етнології та літературознавства" (випуск 22), "Актуальні проблеми історії та етнології" (випуск 23), 24-й випуск приурочений до ювілею доктора історичних наук, професора Володимира Васильовича Грабовецького "Історичні та історіографічні студії". На даний момент знаходяться у видавничстві, або підготовлені до друку одинадцять наступних збірників "Carpatica-Karpatika"- це: "Карпатська Україна 1938-1939рр.: актуальні проблеми історії та історіографії" (випуск 25), "Історія в портретах" (випуск 26), "Країни Центральної та Південно-Східної Європи в 1945-2003 рр.: проблеми історії, історіографії та культурології" (випуск 27), "Українці зарубіжжя" (випуск 28), "Актуальні проблеми зовнішньої політики України і геополітики" (випуск 29), "Актуальні проблеми політичної науки: теорія, історія, методологія" (випуск 30), "Актуальні проблеми історії ОУН – УПА (1929 – друга половина 50-х рр.)" (випуск 31), "Актуальні проблеми історії та теорії філософії" (випуск 32), "Літературознавчі студії" (випуск 33), "Історична наука в Ужгородському національному університеті" (випуск 34), "Науково-дослідний інститут карпатознавства: сторінки історії та перспективи розвитку" (випуск 35), та "Становлення і розвиток політичної думки України" (випуск 36).

Провідним науковим співробітником НДІ карпатознавства М.М.Вегешем видано перші 5 томів "Історичних досліджень": том 1-2- "Історія Карпатської України в 1938-1939 роках", том 3 – "Августин Волошин: педагог, політик, людина", том 4 – "Закарпаття у міжвоєнний період (1918 - 1939 рр.)", том 5 – "Розвиток української історичної науки в XIX-XX ст.", із загальним обсягом 90 друкованих аркушів [10, 15].

Загальний обсяг наукової продукції, опублікованої виконавцями теми становить близько 450 друкованих аркушів.

Працівниками інституту опрацьовано архівні матеріали, які зберігаються в Державному Архіві Закарпатської області, Львові, Румунії, Угорщині та Словаччині, які стосуються досліджуваної проблеми. Архівні джерела поряд з історичною літературою дозволяють простежити соціально-економічні, етнополітичні та культурні процеси в Українських Карпатах та Карпатському регіоні в цілому, розкрити їх специфіку в загальноукраїнському та центральноєвропейсько-му контексті. Критичний аналіз, неупереджена оцінка позитивних і негативних передумов моментів історії дозволяють виробити оптимальні моделі розв'язання економічних, політичних, конфесійних та міжнародних проблем. Результати дослідження направлені на використання в навчальних програмах вузів та шкіл. На їх основі виробляються науково-практичні рекомендації органам державної влади.

Характерним для Інституту карпатознавства, що був створений на основі археологічної лабораторії, є входження до його складу наукової групи археологів під керівництвом доктора історичних наук, професора кафедри історії стародавнього світу і середніх віків та одного із головних засновників НДІ карпатознавства Едуарда Адальбертовича Балагурі. Цей напрям дозволяє проводити наукову роботу не тільки шляхом вивчення історичної минувшини з архівних джерел, але і, досліджуючи матеріальні цінності за допомогою археологічних розкопок, що робить можливим заглянути в сиву давнину наших пращурів, які в той далекий час не володіли писемністю.

Початковий етап вивчення давньої історії регіону відноситься до другої половини XIX ст., що визначається проведенням систематичних розкопок пам'яток, збором артефактів, їхньою публікацією у виданнях археологічних центрів Угорщини, до складу якої входило Верхнє Потисся.

Збори випадково виявлених матеріалів, розкопки найбільш показових пам'яток дозволили дослідникам до початку XX ст. зібрати значні колекції старожитностей різних історичних періодів. Однак відсутність добре документованих комплексів і широке використання побічних повідомлень античних авторів часто приводило до помилкових висновків у питаннях реконструкції давньої історії [55,3].

Серед перших дослідників Карпатського регіону були, насамперед, краєзнавці: Т.Легоцький, І.Мігалік, І.Янкович, Я.Бем, брати Затлукали і П.Сова. Наукове осмислення археологічних джерел, особливо бронзових скарбів провели відомі європейські вчені Угорщини: П.Патаї, А.Можджіч, Ф.Томпа, з Румунії: М.Рошко, М.Нестор, Д.Попеску, Т.Бадер; з Словачки: А. Будінські-Крічка, Й. Владар, І.Ейспер і Я.Бем. Названими вченими була створена концепція розвитку населення Центральної Європи в добу бронзи і раннього заліза. Однак, окремі регіони у зв'язку з відсутністю добротних

археологічних джерел так і залишилися білими плямами в їх теоретичних узагальненнях. Це стосується і Верхнього Потисся.

XX сторіччя, особливо його друга половина, період інтенсивних археологічних розкопок у Європі, пошук коренів її споконвічних народів, створення ланок історичного розвитку.

Дослідження проведені у Верхньому Потиссі, були виключно локальними, що пояснюється територіальною роз'єднаністю історико-географічного регіону. Тому і висновки у відношенні окремих пам'яток, культур і цілих періодів нерідко робилися без урахування матеріалу із суміжних районів, у першу чергу, Закарпаття.

Можливість кооперування з банком археологічних даних і безпосередні наукові контакти дозволили вченим Ужгородського національного університету відтворити цілісну картину розвитку населення Верхнього Потисся в період від раннього палеоліту до середньовіччя.

За минулі 10 років європейська історична наука придбала нові дані й у галузі антропогенезу щодо етнокультурних процесів і утворення найдавніших цивілізацій. Усе це вимагає нового підходу і до проблем давньої історії нашого регіону [55,4].

Археологічні розкопки, які раніше мали епізодичними характер, розпочалися в регіоні тільки в 50-60-х роках XX ст. у зв'язку з діяльністю Ф.Потушняка. В 1971 р. в Ужгородському державному університеті імені С.А.Балагурі була створена дослідницька археологічна група при кафедрі загальної історії, яка існує і понині в складі Інституту карпатознавства. З цього моменту можна говорити про становлення археології Закарпаття як такої. Від епізодичних і мізерних розкопок створена постійно діюча експедиція Ужгородського університету розпочинає планомірні, широкомасштабні наукові пошуки підчас яких були відкриті більше трьохсот поселень, городищ, виробничих центрів та монументів широкого історичного діапазону від епохи неоліту (V тис. до н.е.) до середньовіччя (X-XI ст. н.е.) [56, 3], але значно більша увага приділялася вивченню Верхнього Потисся (II тис.до н.е. – I тис. н.е.).

Хронологічно городища Верхнього Потисся поділяється на п'ять груп: I – епоха енеоліта-середньої бронзи; II – городища гольцгатського періоду; III – оплудуми латенської культури; IV – дакійські городища; V – городища епохи середньовіччя [89, 55].

Верхнє Потисся, розташоване на північно-східній окраїні Карпато-Дунайського ареалу, у географічному відношенні представляє собою природну фортецю. З заходу захищена Татрами, із півночі та сходу – Східними (Українськими) Карпатами, із півдня – Трансільванськими Альпами (Бая-Марські рудні гори). Рівнина частини регіону займає другу терасу р. Тиси (Загальна довжина 966 км.) із її численними притоками (Іза, Тересва, Ріка, Боржава, Самош, Красна, Бодрог і інші).

В адміністративно-територіальному відношенні регіон включає Закарпатську область України, Східну Словаччину, північні райони Саболч-Сатмарського комітату Угорщини, Сату-Марського та Ім-Марського повіту Румунії.

Географічне розташування Верхнього Потисся, сприятливі кліматичні умови, наявність значної сировинної бази (метали, сіль, каміня, лігніт) сприяло заселенню краю з давніх часів і розвитку виробляючих форм господарства [55,3].

Верхньотиський регіон займає особливе місце між Східною і Центральною Європою, відігравши важливу роль у формуванні розвитку долах багатьох стародавніх європейських культур. Знаходяться у самому центрі Європи на стику з різними культурно-етнічними спільностями, населення краю приймало активну участь в історичних подіях, які проходили на протязі всієї історії в Східній і Центральній Європі. Тому історія населення Верхнього Потисся була тісно зв'язана з історією інших етнічних утворень південного заходу України і Тисо-Дунайського басейну.

Тут в первісну епоху формувались своєрідні господарсько-культурні типи та історико-етнографічні області, які представляли індоєвропейську спільність і зіграли важливу роль в етногенезі фракійців і слов'ян. Але до утворення вказаних історично засвідчених етнічних спільностей передувала довготривала епоха з безіменним етносом. Ось із нею зв'язано цілий ряд нез'ясованих питань і вони складають основу проблематики первісної історії та етнокультурних процесів регіону. Головними з яких є: 1) роль природно-географічних факторів в заселенні Верхнього Потисся та формування і розвиток відтворюючих форм господарства; 2) етапи і напрямки розселення первісних людей в Східно-Карпатському регіоні; 3) генетичні корені археологічних культур, хронологія, історична доля і етнічна приналежність їх носіїв; 4) перекручення щодо етнокультурних утворень у Верхньотиському регіоні і в цілому, в Українських Карпатах.

Зрозуміло, що всі ці складні питання стало можливим вирішувати з розширенням джерелознавчої бази і з налагодженням контактів між вченими нашої країни і сусідніх регіонів Центральної Європи. Дуже суттєвими для ґрунтового дослідження етнічної історії краю мали археологічні розкопки на новобудовах Закарпаття. Це дозволило значно розширити й поглибити джерелознавчу базу, висвітлити складні питання, які торкаються природогеографічних факторів у далекому минулому в Українських Карпатах, з'ясувати економіку і соціальну типологію мешканців поселень та городищ, динаміку етнічних процесів взаємозв'язків і демографії [2, 12-19].

Методика досліджень базується на типологічному порівняльному аналізі джерел матеріальної культури пам'ятки, або культури в цілому. Одною з найскладніших задач археології є визначення генези культур, динаміки етнічних процесів, історичної долі їх носіїв. Саме цьому автори

данні приділяють особливу увагу при аналізі археологічних джерел і їх категорій.

Інвентарні стаціонарні розкопки проводились на ключових поселеннях в сс. Дяково, Заставне, В.Паладь, Чома, Олешник, Лужанка, в с. Біратові, Дрисино, В.Добронь, городищах Дідово, Солотвино, Шелестово, Стремтура, Білки, Біла Церква, Середнє Водяне і т.д. (Балагурі Е.А., Потушняк М.Ф., Попович І.І., Котигоршко В.Г., Шабас О.В., Черкун Й.К., Прохненко І.А.).

Отримані археологічні джерела останніх років дозволили авторам основної держбюджетної теми провести етнологічно-хронологічну і культурну класифікацію пам'яток доби бронзи і ранньозалізної епохи, уловити генетичні корені їх носіїв. Були виділені археологічні культури Нрнег, Отомань, Станово, Гава-Голігради і Східнослов'янська курганна група культури шнурової кераміки (індоєвропейці). Для з'ясування складних питань етнокультурних і міжетнічних процесів були використані дані лінгвістики, геології, палеоботаніки, палеозоології, антропології, етнографії і технічних наук.

Завдяки їм вивчено процес добування плавки і лиття, розвиток техніки і технології кольорової металургії в економічній інтеграції населення Східної і Центральної Європи, визначена також і роль в міжетнічних економічних і культурних зв'язках перевалів через Карпати.

За останні роки археологічних досліджень пам'яток ранньозалізної доби Верхнього Потисся досягнуто значних успіхів. Насамперед джерелознавча база поповнилася новими матеріалами, на основі яких відтворено реальну картину соціально-економічного та культурного розвитку населення регіону. Важливим є те, що пам'ятки так званої культури фракійського континенту хронологічно поділені на два періоди. До першого віднесено пам'ятки культури Гава-Голігради (XII-VIII ст. до н.е.). (Кеменшеї Т., Попович І.І., Смирнова Г.І.).

Друга група, датована VII – початком III ст. до н.е. і зв'язана з Кунтановицькою культурою (Попович І.І.). Розкопки городища Шелестово, поселень Олешник, Дрисино, Петрово, Вовчанське, Медведівці дали можливість зазначити тип жител, господарсько-побутових комплексів, виробничих галузей, знаряддя праці, прикраси та інше. В ході досліджень було повністю розкопане городище Шелестово. Фортифікаційні споруди, житлові побутові комплекси дозволили зробити висновки, що ці земляні замки Закарпаття були не лише тимчасовими сховищами людей під час небезпеки, а й постійним місцем знаходження певної категорії людей для оборони і ведення дозорної служби. На постійну військову загрозу вказують чисельні знахідки зброї і заховані скарби довкола городищ Шелестово, Арданово, Стремтура та інші (Балагурі Е.А.).

Важливе місце в цих дослідженнях посідають пам'ятки племен так званої Куштановицької культури, які датуються VII–III ст. до н.е. синхронні культурам Українського лісостепу скіфського часу. Були проведені розкопки курганного поховання в сс. Бобовому, Оноковцях, Берези і поселення в сс. Олешник та Вілок (Котигорошко В.Г., Попович І.І.).

На основі отриманих джерел з'ясовано, що носії куштановицької культури належали до автохтонних жителів Верхнього Потисся і представляли фракійську етнокультурну спільність. Їх доля добре простежується на матеріалах пам'яток останньої чверті I тис. до н.е. В цей історичний час Верхнє Потисся увійшло у сферу впливу середньосвропейської культури, створеної кельтами [3, 14-16].

Вироби верхньотисських центрів металургії на рубежі II – початку I тис. до н.е. були широко представлені не тільки в Прикарпатті, але й у Середньому Подністров'ї, а окремі предмети доходили аж до Дніпра.

Все ще проблемним залишається питання походження та історичної долі носіїв станівської культури. Остаточно не з'ясовані і культурно-економічні контакти між населенням Верхнього Потисся, Східно-Карпатського регіону та Тисо-Дунайського басейну.

За останні роки вдалося визначити у Верхньому Потиссі кілька пам'яток так званого перехідного типу від станівської культури до культури Гава ранньозалізного часу. Це поселення в селі Медведівці й Дрисино (Закарпатська обл.) і могили в с. Копчани (Східна Словаччина), Лодхі, Беркес і Демечер у Східній Угорщині [21, 37-39].

Угорський дослідник Т.Кеменцеї пов'язує виникнення цих перехідних пам'яток з просуванням носіїв культури Едьяк на північний схід, в басейн Верхнього Потисся, а також населення із Східно-Карпатського регіону. Він вважає, що якраз група пам'яток типу Беркес-Демечер доживає до ранньозалізного часу, до появи культури Гава в північній частині Ніршег, тобто у Верхньому Потиссі. Ці думки Т.Кеменцеї можуть бути прийнятні тільки частково. Справа в тому, що поселення в сс. Медведівці, Дяково, Дрисино на Закарпатті і могили в с. Копчани на Земплінщині у Східній Словаччині мають у своєму керамічному комплексі незначну частину нових елементів, які вже є характерними для ранньозалізного часу. Все ж домінуючими залишаються станівські форми із спрощеними декоративними мотивами. Отже, пам'ятки типу Беркес-Демечер слід розглядати як пізню фазу розвитку Фельшесевч-Станівської культури. Наявність східних елементів у групі Беркес-Демечер Т.Кеменцеї пояснює на основі бронзових виробів (шпильки з вушком, серпи з гаком, чекано-молоти і кинджали). Такий доказ не може не бути аргументований щодо іногороднього елементу, бо бронзові вироби східного вогнища металургії були широковідомими у Тисо-Дунайському басейні. Вони не зв'язані з етнічними спільностями. Однак є дані про проникнення із Верхнього

Потисся нового населення в Прикарпаття, що залишило пам'ятки типу перехідного шару на поселення в Магалі. Г.І.Смірнова відзначає цей перехідний шар як ранньоголіградівський комплекс, котрий йшов зразу після культури Ноа, Отже, в Північно-Східних Карпатах можна визначити дві передгалатські групи пам'яток. Це Беркес-Демечер і ранньоголіградівський у Магалі. На жаль, ці групи ще недостатньо досліджені, пам'ятки маловідомі. Відсутня також і їх повна публікація [13, 7-9].

За період виконання науково-дослідних тем особлива увага була приділена етнокультурним процесам і міжетнічним зв'язкам у латеноримський час. Здобуті в ході багаторічних польових досліджень старожитностей кінця I тис. до н.е. і першої половини I тис. н.е. у верхньотисському регіоні (Котигорошко Г.В., Лазін О., Попович І.І., Крижан І., Буйна І., Неметі І., Сабо М., Зіра В., Колінік Т., Берчу Д.) дали змогу зробити спробу реконструювати історико-культурні і етнокультурні процеси всього Карпатського басейну. При цьому виконавці теми не ставили собі за мету викласти загальновідомі події античності, а лише ті, які прямо і безпосередньо були зв'язані з даним регіоном та суміжними землями.

Вивчення пам'яток фракійського масиву тис. до н.е. показало нерівномірність темпів розвитку населення Карпатської котловини при всій, здавалося б, єдності його матеріальної культури. В зв'язку з цим, найбільш важливим є визначення етнокультурних ознак які свідчать про безперервний розвиток субстрату. Період існування північнофракійців Верхнього Потисся ділиться на шість основних етапів які відрізняються між собою за рівнем розвитку соціально-економічних відносин та етнічним складом: гава-голіградський (XII–IX ст. до н.е.), передскіфський (VIII – сер. VI ст. до н.е.), куштановицький (сер. VI – IV ст. до н.е.), латенський (III – сер. I ст. до н.е.), дакійський (сер. I ст. до н.е. – I ст. н.е.) і культура карпатських курганів (II – IV ст. н.е.).

Складання культур латеноримського періоду багато в чому визначається укоріненням інородних елементів а на останньому етапі – римською експансією в карпатські землі. Масові переселення і змішування що проходили в Карпатському басейні з найбільшою інтенсивністю в римський час в той чи інший мірі торкалися населення Верхнього Потисся, що приводило до інтеграції матеріальної культури.

Руйнування порівняно архаїчного устрою життя місцевого населення починається з приходом кельтів. Цей народ творець латенської цивілізації високі нецінні внесок в розвиток варварського світу Європи, будучи переносником античності. В кінці V–IV ст. до н.е. внаслідок експансійних рухів, кельти займають великий простір від Британії до Карпат. У Великому Потиссі кельти знайшли те середовище проживання яке дало змогу створити найбільш сильну базу латенської культури в тисо-

карпатських землях. Процес культурної нівеляції проходив настільки швидко що вже накінець III ст. до н.е. можна говорити про регіон як про північно-східну околицю латенського масиву.

Вершини свого піднесення кельти досягли в останній чверті II - першій половині I ст. до н.е. Цей час можна визначити як період урбаністичної культури, яка створила основу того, що ми пізніше називаємо кельтською спадщиною (Галиш-Ловачка, Мукачєво) [57, 22-26].

Розквіт видатної варварської цивілізації Європи був перерваний ударами, нанесеними германцями, Римом і даками. Останні, що створили величезну державу від Понта (Ольвія-Аполлонія) на сході до Середнього Дунаю на заході і від Дунаю на півдні до Карпат на півночі (60-44 рр. до н.е.), у Верхньому Потиссі стали спадкоємцями кельтів у політичній та економічній сферах життя. На важливих комунікаційних шляхах регіону створюються політичні і ремісничі центри, встановлюються міцні зв'язки з внутрішніми областями Дакії і більш віддаленими регіонами. На рубежі літочислення в Карпатському ареалі відбувається різка зміна в розстановці політичних сил. Після загибелі Цезаря і Бурбесті (44 р. до н.е.), в Римі починається громадянська війна, які завершилися приходом до влади Октавіана (30 р. до н.е.), а могутня Дакія розпалася частина. Крім того римляни захопили Паннонію, на Середньому Подунав'ї виступають германські племена квадів та маркоманів, а межиріччя Тиси-Дунаю на середину I ст. н.е. захоплюють язиги, в подальшому, аж до кінця IV ст. н.е., отримуючи назву «сарматський клин».

Однак, ці події європейського значення не особливо зачепили Верхнє Потисся. Тут і в подальшому проходить нарощування економічного потенціалу і встановлюються зв'язки з найбільш близькою римською провінцією Паннонією [54].

Нове піднесення Дакії в епоху Флавіїв (69-96 рр. н.е.) і її зіткнення з імператорським Римом кінцевому підсумку приводить до загибелі північнофракійської держави (106 р.). Велика частина території Дакії включається до складу провінції, а землі Верхнього Потисся опиняються в прикордонній зоні з Імперією.

Тут під безпосереднім керівництвом імператора Марка Ульпія Траяна споруджується потужний бастион - північний лімес Дакії, спрямований проти місцевого населення і переселенців із Трансильванії, тобто тих племен, які відомі в римській історії під загальною назвою «вільні даки». Ці даки, судячи по динаміці надходження імпорту, на перших порах після організації провінції, контактів з римлянами не підтримували. Вони встановлюють лише з середини II ст. н.е. різко посилюються після закінчення Маркоманських війн (166-180 рр.) - значному рубежу в історії Риму, після якого Імперія переходить до глибокої оборони проти всезростаючого тиску варварів. На цей час на території Верхнього Потисся формується культура карпатських курганів - завершальний етап розвитку

північнофракійців. Не виключено, що в процесі створення цієї культури певну роль відіграли носії пшеворської культури - астиги, зафіксовані літературними авторами біля 170 р. на північному кордоні Дакії (Павсаний, X, 34, 3), де вони зіткнулися з місцевим населенням - племенами костобоків (Cass. Dio, LXXII, 3,3), а потім осіли на їх землях (Ptol., Geog., III, 8,3) [54, 141-144].

Серія ударів, нанесених варварами в III ст. н.е. по Фракії, Мезії, Дакії, вторгнення в саму Італію, змусило римську адміністрацію, з метою організації більш міцної оборони Дунайського лімесу, евакуювати провінцію Дакію (271 р. н.е.).

В контексті історії Південно-Східної Європи, цей вимушений відступ Імперії привів до тяжких і незворотних наслідків для основної маси населення Карпатського Ареалу. Зруйнувався створений політичний і етнічний баланс в карпатських землях, римські міста пустують, а місцеве населення втягується в серію кровопролитних антиримських війн.

Протягом більше як 150 років Дакія служила міцним форпостом який захищав населення Верхнього Потисся від можливих вторгнень з півдня. Саме це було одним із основних факторів що сприяло етнічній та економічній стабільності в регіоні кінця II-III ст. н.е.

Багатовакова історія північних фракійців північно-східної частини Карпатської котловини закінчується наприкінці IV ст. н.е. Тільки на окремих селищах (прешівського типу) зберігло життя ще на початку V ст. н.е. Запад культури пов'язана з подіями 378 р., коли після битви при Андрианополі і перемоги готів над Імперією, гуни поступово заповнюють Карпатську котловину (Amn, Matul., XXI, 12-16). Їх рух на північ простежується знахідками десятків скарбів, виявлених вздовж Тиси. Припинення життя на поселеннях хронологічно збігається з початком епохи Великого переселення народів, конкретніше, з переміщенням германських племен гепідів, сконцентрованих у басейні річок Кереша і Мароша (Йордан, 114), у Верхнє Потисся. Присутність гепідів в регіоні реєструється цілим рядом ґрунтових інгумаційних поховань.

Можна тільки здогадуватися що сталося насправді з місцевим населенням у бурхливі роки кінця IV - початку V ст. н.е. Напевно частина його була витіснена в гори, зона яких цілком не визначена археологічно, частина знищена, а інші племена виявились захопленими хвилею переселення. Цілковито ймовірно з цими подіями пов'язана не раніше другої половини IV ст. н.е. групи пам'ятників культури карпатських курганів в межиріччі рік Озіна-Ришкі в румунській молдові.

Запустілі верхньотисські землі тільки від початку VI ст. н.е. поступово заповнюються новим етносом - носіями раньослов'янської культури з якими пов'язуються середньовічна історія регіону.

Джерельною базою для дослідження є пам'ятки матеріальної й духовної культури (поселення, виробничі центри, могильники, окремі

поховання, монети тощо) Верхнього Потисся та письмові твори античних візантійських авторів, які містять інформацію географічного та етнологічного змісту. В ході розробки тем були узагальнені близько 30 археологічних пам'яток доби Великого переселення народів, ширше використані монетні колекції та фондові матеріали музеїв м. Ужгорода (Україна), Сату-Маре (Румунія), Ниредьхаза (Угорщина), Кошице, Михайловці (Словаччина), каталог міжнародної виставки в Мюнхені (ФРН) - Гуни, Германці, Авари, Скарби. Для з'ясування історичних етнічних процесів наводяться свідчення істориків (Тація, Аміан Марцелліа, Діон Кассій, Йордан, Прокопій Кесарівський), географів (Страбон, Птоломея) і поета Овідія.

Для розгляду питань етнічної атрибуції пам'яток IV-V ст. Верхнього Потисся залучені і фундаментальні праці цілого ряду європейських вчених Ф.Бірбрауера, Я.Тейрада, Й.Вернера, А.К.Амброза, І.Бони [3, 29-32].

Історичні події IV-V ст. н.е., центром яких був Карпато-Дунайський ареал, торкнулися верхньотиських земель, так би мовити загальноісторичному плані. Тут не було яких-небудь визначних явищ, ні великих битв, ні масових зрушень. Однак, розгляд IV-V ст. н.е. дає багатий матеріал для етнічного визначення, оскільки ні в регіоні, ні в цілому Карпатському ареалі, в цей період не було якої-небудь домінуючої археологічної культури, яка б нівелювала окремі ознаки її засновників. Культури римського часу в результаті соціальних катаклізмів припинили своє існування. Натомість на історичній арені з'явився цілий калейдоскоп племен і кожен з них сприймається як певне окреме явище, оскільки вони в переселеннях зберігали якусь одну визначальну і більш консервативну ознаку, поступово втрачаючи інші. В такому середовищі, при відсутності осілих культур, сильнішим, ніж в інші періоди, був фактор моди на прикраси одягу, а також широке поширення дорогіших речей (великі пластинчасті фібули, пряжки у германців; діадеми, багато оздоблені деталі кінської зброї, бронзові котли - у гунів).

Прованалізований археологічний матеріал Верхнього Потисся дає змогу поділити це добу на два етапи - ранній (кінець IV - початок V ст. н.е.) і пізній (середина-кінець V ст. н.е.). Їх принципова різниця полягає в етнічних процесах які визначаються припиненням існування культури римського часу і появою в регіоні нових етнічних груп місцевого населення, принаймні до першої третини V ст. н.е. на поселеннях штеворського типу, та, можливо, в мало досліджених передгірських височинах. Поаналогії з становищем в інших областях Карпатського басейну - Панонії, Регії, норіку - місцевий спосіб життя зникав поступово, причому господарський рівень майбутнього населення, скоріше всього, не наближався до пізньоримського і археологічно його дуже важко прослідкувати. Прийшли народи на сьогодні однозначно можна визначити як племена східно-германського походження, що мали статус федератів та

випоміжних загонів союзників імперії Аттіли, а після його загибелі - як повновласних володарів Карпатського ареалу. Ці племена не включалися в ту виробничу діяльність, яка була основою господарства на обітованих землях до початку періоду Великого переселення народів, і до кінця V ст. н.е. вони залишають землі регіону, вже обезлюднені як ніколи раніше до цього часу. З VI ст. н.е. починається їх поступове заселення слов'янськими племенами.

Пам'ятком населення VI-X ст. Верхнього Потисся посідають у візантійській історіографії особливе місце, бо з визначенням їх зв'язані проблеми походження і ранньої історії східних слов'ян [3, 33-39].

На середину I тисячоліття нашої ери припадає процес консолідації слов'янських племена терені Східної Європи. Археологами виділені три культури: колочанська, пенківська та пражська. Для верхньотиського регіону найбільш притаманна остання. Пам'ятники пражської культури відриті - 80-х роках в Берегові, Галрчі, Холмоку, могильники і поселення в Ужгороді. Вони датуються кінцем V - початок VI ст. н.е. Вони є найпоширенішими слов'янськими старожитностями Закарпаття. Вже VII - IX ст. Верхнє Потисся покрите сіткою слов'янських пам'яток. Час появи і розселення слов'ян в Карпатському регіоні дискусійні. Письмові джерела вказують на спорадичне розселення їх в кінці V - початку VI ст. Широке розселення слов'ян припадає на шосте століття в Балканських регіонів Візантії. З цього періоду на території проходять численні поселення сс. Федорово, Петрово, Вовчанське, Оросієво, Вербовець, Чена, Матієво, Холмак, Ужгород-Радванка, Комаровці, Баркасово, кургани могильники в Червеневі і Зняцьові. В IX-XI ст. виникають укріплені земляні замково-городнища в Ужгороді, Малій Копані, Варійові (Боржавський замок), Олександрівки, Солотвині, Середньому Водяному, Білій Церкві та ін. Основні заняття, за свідченням археологічних джерел, у населення Потисся було землеробство, скотарство, металургія заліза, металообробка, гончарство та інше. Суспільний устрій базувався на сусідсько-общинному житті. Етносоціальними органами були етно-територіальні союзи племен із зачатками феодалізму, інститутами жупанів-вождів (ігомони, рекси, дуюк). Племінна належність слов'ян Верхнього Потисся дискусійна.

Ряд дослідників притримується думки про східнослов'янську приналежність (Пеняк С.І., Лелекач М.М., Гранчак І.М.), інші - західнослов'янської (Ейснер І., Ніаерле Л., Хроповський Б., Бейреш Ю., Котингорошко В.Г.).

Дослідник С.І. Пеняк вважав, що слов'яни Верхнього Потисся в IX ст. (при правлінні Святополка (871-894 рр.)) перебували під зверхністю Великої Моравії. Питання етнічної і політичної приналежності слов'янського населення залишається ще дискусійним.

Незаперечним фактором є те, що до приходу угорських племен в Тисо-Дунайський басейн у Верхньому Потиссі автохтонними жителями

були слов'яни. Наприкінці IX ст. (895 р.) з появою угорців в Карпатах змінюється етнічна карта верхньотиського регіону Свідченням цього є пам'ятки старожитностей угорців. Вздовж шляху просування їх через Східні Карпати (Верещий перевал) в Тисо-Дунайську котловину (Підлоззя – поховання, Свалява – багате поховання, Берегове – Мала гора – могильник), Чома – могильник, Соломоново – могильник, Хуст – скарб монет). Про придбання угорцями нової вітчизни розповідає літописець Анонім в «Діяннях угорців». Він описує етнічну і політичну ситуацію в Тисо-Дунайському басейні. Одночасно відзначає, що угорські племена у Верхньому Потиссі зустріли слов'янське населення, яке мало свої адміністративно-політичні центри в замках Унг і Боржава. Географію поширення слов'янських поселень і городищ підтверджується і письмовими свідченнями X–XIII ст. [3, 39-42].

Наявність у Верхньому Потиссі угорських старожитностей кінця IX – першої половини X ст. є доказом того, що прибульці не продовжували свій шлях на захід в Дунайський басейн, а зупинилися в регіоні, перетворивши його в опорний базовий центр.

Правда, угорці закріпилися лише в стратегічно важливих комунікаційних вузлах, що вели до перевалів: Чома, Берегове, Мукачево, Свалява, Н. Ворота, Підлоззя (Верещий і Воловецький перевали) і через певний час починають освоювати заболочені та порослі лісами рівнини Закарпаття, де проживало слов'янське населення. Закарпатські давньоруські пам'ятники за своїм характером і складом становлять єдине ціле з Верхньотисянською групою археологічних знахідок. Тут відкриті надзвичайно багаті поховання вершників – знатних синів. Про це свідчать срібні та золоті предмети, прикрашені рослинним орнаментом (гаманець – Свалява, Чома; металеве навершя головного убору – Берегове, стремена – Берегове), а також поховання з конем (Свалява, Берегове, Чома), шаблі, залізни вістря стріли (6-7 екземплярів), які вказують на дуже високий соціальний статус похованого. Потрібно відзначити, що найбагатші поховання й могильники древніх угорців відкрито у Верхньотиському регіоні, тому дослідники роблять припущення, що до середини X ст. політичний центр угорців знаходився не в Задунав'ї, як стверджувалося впродовж тривалого часу, а у східній частині Карпатської котловини. У зв'язку з підготовкою відзначення 1100-річного ювілею придбання угорцями вітчизни почався кардинальний перегляд концепцій – була поставлена під сумнів теза про власне малярську (фінно-угорську) етнічну приналежність угорців Арпада. Уже у раніше, спираючись на археологічний матеріал Верхнього Потисся, окремі його елементи (поховання з конем – Берегове, Свалява, Чома), наявність гаманців (Свалява, Чома), знахідки арабських монет-дирхемів (скарб з околиць Хуста), деякі вчені висловлюють думку, що у Верхів'ях Тиси в кінці IX ст.

вели тюркомовні племена арабів, які прийшли сюди разом із мадярами. Та довгий час з боку угорських дослідників така постановка викликала скепсис, бо важко було припустити, щоб найбагатший прошарок угорців-завойовників представляли члени підкорених племен. Тим не менш значні протиріччя між офіційно прийнятою теорією про фінно-угорську етнічну приналежність народу Арпада з однієї сторони, і археологічними та історичними джерелами – з іншої, вимагали нових підходів до вирішення проблеми. Таку модель на основі аналізу величезного фактичного матеріалу запропонував зовсім недавно угорський дослідник Янош Маккаї. Суть його міркувань зводиться до наступного: починаючи з 375 року до Карпатської котловини одна за одною докочуються хвилі степових тюркомовних племен, які захоплювали з собою також етнічно інше населення і, зокрема предків мадярів (фінно-угорців за мовою). Отже під керівництвом тюрків частина мадярів могла потрапити на сьогоднішню територію їхнього проживання з гунами (V ст.), аварами (VI ст.) і особливо – оногурами (VII ст.). При цьому джерела не фіксували їх під власною назвою, а як правило, під назвою того етносу, якому вони були підкорені. Починаючи із VII ст., завдяки керівництву тюркській верхівці, вони називалися «гунгарами», «гунгарами» – і саме під такою назвою їх знають усі народи Європи. Уживання означення «мадяр» по відношенню до дійсно «малярського» етносу і держави зустрічається в писемних джерелах лише з 1268 року (Анонім). На кінець IX ст. мадяри поступово асимілювали керівну оногурську (тюрську) верхівку. І от у цей час Карпатської котловини досягає нова хвиля тюрського населення під керівництвом Алмоша й Арпада. Саме їх прихід зафіксований Анонімом як славне завоювання Батьківщини. Тюрки Арпада зуміли підкорити малярське населення й політично організувати його, як у свій час це зробили авари й оногури. Прийшли тюрки стали панівною верхівкою, яка протягом кількох століть асимілювалась малярською більшістю, так само, як тюркомовні болгары, підкоривши балканських слов'ян, згодом повністю слов'янізувались. Наведені нами моделі є не остаточні. Вони вимагають нових досліджень даної проблеми [3, 43-52].

Археологічні джерела, отримані під час розкопок, дозволили не тільки з'ясувати густоту заселення території Закарпаття з визначенням кількості людей, але й доповнити важливими даними загальний історичний розвиток давньослов'янського населення краю, враховуючи його етнокультурні та етнографічні особливості, а також контакти його в загально слов'янському масиві.

В XII–XIII ст. почалося інтенсивне будівництво фортифікаційних споруд – замків, залишки яких збереглися в Горянах, Невиському, Середньому, Квасові, Виноградіві, Королеві, Хусті, Гркішеві. Але, на жаль, вони ще не стали предметом спеціальних археологічних досліджень. Це перш за все пояснюється відсутністю спеціалістів – археологів-

архітекторія, а, по-друге, в університеті і навіть в області відсутня матеріальна база для подібних досліджень.

Багаторічні археологічні розкопки експедицій Ужгородського національного університету проводились під керівництвом проф. Е.А.Балагурі, д.і.н. В.Г.Котигорошко, н.с. Черкун Й.К., Прохненка І.А. та за допомогою Інституту археології НАН України, близького зарубіжжя та фондами музейних колекцій Закарпаття, Румунії, Словаччини, Угорщини та Польщі.

Особливо цінними є здобуті археологічні матеріали із розкопок В.Бегань, Мочала, Чома, Заболоття, Вилко, Олешник, городище Міла Копаня, Солотвино, Середнє Водяне, Біла Церква, виробничих центрів Вовчанське і Лужанка, із могильників Іза I-II, Чома, Бакта, Береги, Батар, Бобове та інші [3, 64-68].

За результатами чисельних археологічних досліджень Е.А.Балагурі та В.Г.Котигорошко було видано три наукових випуски "Carpatica-Karpatika" присвячених археологічній тематиці.

У 1998 р. побачив світ п'ятий випуск наукового збірника "Carpatica-Karpatika" під назвою "Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів". Вчені України, Румунії, Словаччини, які помістили на сторінках випуску ґрунтовні публікації, розглянули Верхньотиський регіон як важливий вузол культурогенезу в північно-східній частині Карпато-Дунайського басейну.

Унікальним у всіх відношеннях є тринадцятий випуск "Carpatica-Karpatika" 2001 року "Давня історія України і суміжних регіонів", присвячений 70-річчю від дня народження одного з фундаторів крайової археології – професора Едуарда Балагурі. Хронологічні межі дослідження у збірнику охоплюють період від епохи палеоліту до середньовіччя, ввійшли статті та повідомлення археологів України, Росії, Угорщини, Румунії, Молдови, Словаччини. Збірник завершується бібліографічним покажчиком наукових праць професора Е.Балагурі.

На початку 2002 р. виходить 15 випуск "Carpatica-Karpatika" підготовлений за матеріалами міжнародного симпозіуму "Карпати в давнину", приурочений 70-й річниці з дня народження видатного вченого України Е.А.Балагурі, який проходив 24-26 вересня 2001. в м. Ужгороді. З доповідями та повідомленнями виступили провідні вчені з Молдови, Словаччини та України (Одеса, Київ, Львів, Ужгород). Імена археологів С.Ярового, В.Ванчугова, І.Чернякова, В.Рябової, С.Кольнікової, О.Бандровського, Г.Глаткової, І.Нікульде, В.Котигорошка добре відомі у наукових колах Європи. Значну солідність цьому виданню дають авторитетні рецензенти – академік, Віце-президент НАН України П.Толочко та директор Одеського археологічного музею НАН України, кандидат історичних наук В.Ванчугів [29, 3-4].

Серед фундаментальних праць, що виданні археологами за час існування НДІ карпатознавства є Населення Верхнього Потисся в епоху бронзи (Балагурі Е.А. 2000 р.).

Апробація підсумків досліджень проводилась через публікацію наукових статей у вітчизняних і зарубіжних виданнях та монографіях, а результати наукової роботи введені в історичну науку, широко використовуються при читанні нормативних курсів і спецкурсів із стародавньої історії на історичних факультетах України та близького зарубіжжя.

З часу створення і до сьогодні Інститутом карпатознавства ведеться активна робота по встановленню творчих контактів із науковцями інших регіонів України та сусідніх країн. Так, НДІ карпатознавства укладено ряд договорів про співробітництво з науковими установами України, Словаччини, Угорщини та Румунії.

В 1993 р. був підписаний договір «О приграничном научном сотрудничестве между Институтом карпатоведения Ужгородского государственного университета и институтом археологии Словацкой Академии наук», 7.07.1994 р. підписана угода «Про прикордонне наукове співробітництво між Інститутом карпатознавства Ужгородського державного університету та металургійним факультетом Технічного університету в м.Кошіце», 15.06.1995 року підписана така ж угода з Історичним музеєм м. Сату Марє (Румунія), 15.12.1995 р. підписана угода "Про співробітництво між НДІ карпатознавства Ужгородського університету та Відділом соціальних проблем Карпатського регіону Інституту соціології НАН України (м.Ужгорода), а 21.09.1995 року укладений договір «Про взаємне співробітництво між Ужгородським державним університетом (Україна) та Румунським Інститутом фразкології Міністерства освіти (м.Бухарест)», 22.05.1996 р. виходячи з взаємних добросусідських інтересів України і Словаччини було укладено угоду з Інститутом суспільних наук Словацької Академії наук у м. Кошіце, 18.07.1997 р. підписаний проект українсько-угорського співробітництва у сфері науки і технологій, того ж року була заключена угода про творче співробітництво між нашим інститутом та Інститутом українознавства НАН України у м. Львові, а 1 березня 2000 р. підписаний договір про наукове співробітництво з інститутом фразкології (Румунія), очолюваним визначним румунським археологом Петру Роман. 11 жовтня 2000 р. НДІ карпатознавства підписав Договір про співробітництво з Історичним музеєм м.Сату Марє (Румунія), Інститутом історії дунайських швабів (Тюбінгем, Німеччина), Німецьким демократичним форумом Румунії та музеєм Йона Андраша (Угорщина) [11].

Підписання двосторонніх договорів відкрило шлях для спільної співпраці науковців нашого Інституту у проведенні археологічних та етнографічних досліджень з Інститутом Фразкології, обласним музеєм м.

Сату-Маре Румунії, Угорським національним музеєм Будапешта та кафедрою металургії Кошицького Технологічного університету Словачки.

В липні-серпні 1996 р. відбулася спільна українсько-румунська експедиція, яка проводила розкопки «поселення і курганного поховання» пам'яток біля с. Лазур на території Сату-Марської області [2, 56-58]. З боку української сторони у розкопках приймали участь 10 студентів історичного факультету Ужгородського держуніверситету, очолювані ст.н.с. Котигорошко В.Г. В серпні-вересні спільна українсько-румунська експедиція проводила розкопки на городищах біля с. Солотвина і Біла Церква Тячівського р-ну і с. Середне Водяне Рахівського р-ну.

Спільна українсько-угорська експедиція в серпні-вересні проводила розкопки староугорського могильника в с. Чома Берегівського району.

В роботі експедицій з румунської сторони приймали участь науковці працівники Інституту Фракології В.Василія, А.Беженіру і Ю.Лазін, а з угорської – П.Немет і І.Федор. Членами української експедиційної групи Інституту карпатознавства були проф. Е.А.Балагурі, с.н.с. В.Г.Котигорошко, доц. М.П.Макара і с.н.с. В.В.Марина.

З 10 липня по 22 серпня 1997 р. продовжувались розкопки на багатошаровому Городищі в с. Мала Копаня. За час студій відкрито десятки господарсько-побутових і виробничих об'єктів, зібрано домашнє начиння, навшники стріл, умбон, ножі, пряжки, кільця, бронзові браслети, сережки, шпори, жорна, 7 фібул та інші предмети. Особлива увага приділялась вивченню конструкції валів і полісаду.

10-20 вересня цього ж року продовжувала пошукові роботи суспільна українсько-румунська археологічна експедиція на Тячівщині. Місцем дослідження став середньовічний православний монастир □ с. Грушево (спонсор – Музей історії м. Сату-Маре, Румунії).

З 7 по 27 липня 1997 року археологічною групою Інституту карпатознавства продовжувались спільні українсько-угорські дослідження на староугорському могильнику в с. Чома Берегівського району. З угорської сторони в розкопках приймали участь 7 студентів Сегедського університету під керівництвом відомого вченого угрознавця директора Національного музею Угорщини проф. Федора Іштвана. З української сторони в дослідженнях могильника приймали участь 16 студентів історичного факультету УжДУ під керівництвом проф. Е.А.Балагурі.

В 1998 р. були проведені археологічні розкопки на пам'ятниках Закарпаття: багатошарове городище в с. Мала Копаня, (керівник експедиції д.і.н. В.Г.Котигорошко), спільні українсько-румунські археологічні дослідження на Тячівщині: середньовічний православний монастир у с. Грушево (керівник к.і.н. В.В.Марина), та городище в с.м.т. Солотвино (керівник директор інституту доц. М.П.Макара), а також

спільні українсько-угорські дослідження могильника в с. Чома Берегівського р-ну (керівник проф. Е.А.Балагурі).

Проведення археологічних експедицій 1998 р. та опублікування матеріалів стали можливими завдяки фінансуванню румунською та угорською сторонами.

В липні-серпні 1999 року продовжувались археологічні розкопки і дослідки на ключових пам'ятках II-го тис. до н.е. – I-го тис. н.е. Закарпаття на багатошаровому городищі біля с. Мала Копаня Виноградівського р-ну – на площі 450 кв.м. вскриті залишки фортифікаційних споруд, встановлена стратиграфія і хронологія шарів; завершено розкопки на городищі Читати біля с. Солотвино Тячівського р-ну; продовжувались розкопки на могильнику біля с. Чома Берегівського р-ну. Усі три експедиції фінансувались спонсором, румунськими та угорськими партнерами у відповідності до угоди про наукове співробітництво [3, 78-80].

Згідно Договору про співробітництво між УжНУ і Румунським інститутом фракології археологічні розкопки 2000 р. проводилися у с. Біла Церква Рахівського району та на основі Договору між НДІ карпатознавством та Історичним музеєм м. Сату Марє в селах Малий Майтін, Акош, Лазур Сату Марського повіту (Румунія).

В серпні 2001 р., продовжила свою роботу спільна українсько-румунська археологічна експедиція в с. Біла Церква Рахівського району. Українську сторону представляли професор Е.А.Балагурі та кандидат історичних наук В.В.Марина. З румунської сторони в розкопках взяли участь професор Валентин Васильєв та Аурел Рустоу. Мета археологічних розкопок полягала в продовженні дослідження багатошарового городища, яке знаходиться на сході від села Біла Церква. В ході розкопок було виявлено, що пам'ятник належить до другого періоду середнього і пізнього Гальштата, що підтверджується знайденим археологічним матеріалом. Однак, зустрічаються і деякі інші культурні елементи північно-західного типу, які датуються II – I ст. до н.е. С всі підстави вважати, що наступні дослідження південно-західної сторони пам'ятника дозволять встановити місцезнаходження могильника.

Відповідно з Договором про міжнародне співробітництво між УжНУ та Історичним музеєм м.Сату Марє (Румунія) з 19 по 23 червня та з 12 по 17 вересня 2000 р. року проходила спільна українсько-румунська етнологічна експедиція в населених пунктах Великоберезнянського, Мукачівського та Іршавського районів, де проживають так звані волохи.

До складу експедиції з української сторони входили професор Вегеш М.М., проф. Балагурі Е.А., п.н.с. Макара М.П., с.н.с. Марина В.В.; з румунської – Віорел Чуботе – історик, Люба Горват – історик, Аліна Асталош – етнолог, Ковач Сілрад – антрополог, Джордж Христя – історик, Мар'ян Константін – етнограф.

У вересні 2001 р. спільна українсько-румунська етнологічна експедиція продовжила свою роботу в населених пунктах Великоберезнянського, Мукачівського та Іршавського районів Закарпатської області, де проживають волохи. Українську сторону представили професори М.П.Тиводар, М.М.Вегеш та кандидат історичних наук В.В.Марина. До румунської делегації, яку очолював директор Історичного музею м.Сату Марє доктор Віорел Чубота, входили історик доктор Люба-Ірина Горват, Д.Христя, антрополог К.Сілард, етнолог А.Асталош та М.Константін.

Головні дослідження проводились в селах Мирчи (Великоберезнянський р-н), Обава, Вижиця (Мукачівський р-н), Долга (Іршавський р-н). В ході другого етапу експедиції були одержані нові результати по виявленню побутових, мовних, освітніх, релігійних та фольклорних традицій. Вченим вдалося встановити ступінь асиміляції та інтеграції волохів у громадсько-культурному житті краю. Попередні результати експедиції обговорювалися на спільному засіданні НДІ карпатознавства та румунської етнологічної експедиції. Завершується робота по опрацюванню одержаних матеріалів та їх публікації в окремому випуску наукового збірника "Карпатика".

Як уже зазначалося, 11 жовтня 2000 р. НДІ карпатознавства підписав Договір про співробітництво з Історичним музеєм м.Сату Марє (Румунія), Інститутом історії дунайських швабів (Тюбінгем, Німеччина), Німецьким демократичним форумом Румунії та музеєм Йоша Андраша (Угорщина). За наказом ректора УжНУ професора В.Ю.Сливки від 9 липня 2001 р. з української сторони до складу міжнародної українсько-румунсько-німецько-угорської наукової етнологічної експедиції були відряджені кандидати філологічних наук Г.І.Меліка, О.М.Гвоздяк, кандидат історичних наук В.В.Марина та ряд аспірантів, які працюють над кандидатськими дисертаціями з досліджуваної проблематики. Німецьку сторону представляли професори Ганс Гейл та Горс Форстер. Румунську делегацію очолював доктор В.Чубота [3].

Вищеназвана міжнародна етнологічна експедиція тривала з 15 по 25 липня 2001 р. в селах Мукачівського, Тячівського та Сладявського районів, в яких проживає німецька національна меншина. Дослідження проводились методом застосування опитувальників (анкети, запис розповідей на диктофонах). Вивчалася також диференціація швабських, австрійських та німецьких діалектів. По результатах експедиції планується видати "Атлас німецьких поселень регіону Верхнього Потисся". Зібрані й опрацьовані матеріали, будуть опубліковані в Інституті історії дунайських швабів (Тюбінгем, Німеччина).

В жовтні 2001 р була продовжена робота міжнародної етнологічної експедиції в українських селах Сатумарського повіту Румунії. Члени експедиції відвідали українські села Микула, Тарна Марє, Чуперчен,

Дабрива та деякі інші. Науковців цікавили проблеми етнокультурної ідентифікації та оцінки міжетнічних стосунків з українцями цього регіону.

У 2001-2002 рр. НДІ карпатознавства, як і раніше проводить співробітництво з науковими і навчальними закладами Чехії та Словаччини. Так, на запрошення української сторони Закарпатську область у серпні 2001 р. відвідали провідні наукові співробітники Інституту етнології АН Чеської Республіки доктори наук, професори Янек Угерек, Надежда Валашкова, Катерина Плохова та академік НАН України, доктор філологічних наук із Словаччини Микола Мушинка. Об'єктом дослідження цих вчених були етнічні та міграційні процеси в Карпатському регіоні. Відбувся обмін думками з приводу продовження спільних етнологічних досліджень [4].

Що стосується українсько-угорських стосунків, то в лютому 2000 р. в НДІ карпатознавства відбулася зустріч провідних вчених-істориків із генеральним консулом Угорщини в Ужгороді п. Золтаном Сокачем та консулом п. Яношем Вішкі. Пан Сокач відзначив, що український та угорський народи і надалі залишаються сусідами, а отже, стосунки між ними треба привести до певної системи. На глибоке переконавання високоповажних гостей, перед істориками обох країн чимало завдань, які найближчим часом треба вирішити. Генконсул Угорщини виступив з ініціативою створення змішаного комітету вчених України та Угорщини для уваженого й об'єктивного з'ясування низки спірних проблем в історії українсько-угорських відносин.

Інститут карпатознавства встановив тісні стосунки також з Інститутом природознавства НАН України, який очолює професор Степан Павлюк, та з Інститутом історії України НАНУ, директором якого є широко відомий академік Валерій Смолій. Наукові співробітники НДІ карпатознавства були співавторами таких фундаментальних праць, як «Сторінки історії України. XX століття», «Малий словник історії України», «Енциклопедія історії України» у п'яти томах, «Українська державність у XX столітті» і т. д.

В 1998 році провідні вчені Інституту історії України С.Кульчицький, С.Вішнівський, О.Ресніт, Ю.Пінчук, О.Рубльов разом із співробітниками НДІ карпатознавства та Історичного музею повіту Сату-Марє (Румунія) провели спільну наукову конференцію «Румунсько-Українські відносини: історія й сучасність» [99]. Усього ж за роки спільного співробітництва між НДІ карпатознавством та Історичним музеєм м. Сату Марє проведено 5 конференцій і симпозіумів на теми: археологія, етнологія, історія та етнокультурні процеси в Карпатському регіоні. Опубліковано низку статей і 5 колективних збірників стосовно історії, культури та взаємозв'язків між Україною й Румунією [70, 327-328].

НДІ карпатознавства залучив групу вчених історичного факультету УжНУ до участі в міжнародній науковій конференції, що проходила в

жовтні 2000 р. "Демократичні процеси в Центральній і Південно-Східній Європі в XIX-XX ст." при підтримці Фонду Конрада Аденауера в Історичного музею повіту Сагу-Маре (Румунія). Матеріали цього наукового форуму, побачили світ у 2001 р. На сторінках наукового збірника поміщені змістовні наукові розвідки В.І.Фенича, І.І.Вовканича, В.Л.Боднара, В.В.Марини, М.П.Матьовки, М.М.Палінчака [27, 366].

26-27 вересня 2001 р. НДІ карпатознавства, кафедра словацької філології УжНУ, Словацька академія наук, Пришівський університет та Університет Матея Бела у Банській Бистриці спільно із Закарпатським інститутом ім. Августина Волошина МАУП провели міжнародну наукову конференцію "Українсько-словацькі відносини в галузі історії, мови та літератури". На запрошення ректора УжНУ професора В.Ю.Сливки на конференцію приїхали професори М.Мушинка, М.Наділяк, Ю.Бач, В.Жемберова, Я.Сабол, доценти П.Шворц, Л.Бабота, О.Саболова, викладачі Л.Гарбульова, М.Чижмарова, М.Мила, М.Соучкова (Пришівський університет), професори М.Гайдош і С.Конечний (Словацька академія наук), професор М.Роман (Університет Матея Бела у Банській Бистриці). В історії українсько-словацьких наукових контактів вперше зафіксована така велика словацька делегація, яка взяла участь у науковій конференції [27, 369].

Серед інших масових заходів, що проводилися під егідою НДІ карпатознавства слід відзначити й проведену в червні 2002 року міжнародну конференцію "Закарпаття в XXI столітті: розвиток і перспективи в політиці, економіці та культурі". Крім традиційних представників Угорщини і Словаччини, участь у її роботі взяли гості із Сполучених Штатів Америки – іноземний член НАН України, професор університету Лайоли (Чикаго), редактор Енциклопедії Української Діаспори Василь Маркусь та професор із Нью-Джерсі Осип Данко. Словаччину цього разу представляв відомий, як і в Словаччині та Україні так і в далекому зарубіжжі Іван Ванат [97, 78].

Вчені НДІ карпатознавства продовжують співпрацювати з українськими часописами, які видаються в Румунії – "Українським вісником", "Нашим голосом", "Вільним словом", "Кур'єром України" (румунською мовою). В останні роки встановилися дружні контакти між НДІ карпатознавства і Союзом Українців Румунії, який очолює депутат румунського парламенту, відомий письменник Степан Ткачук.

Географічне становище Закарпаття на рубежі з цілим рядом європейських країн просто зобов'язує нас продовжувати наукові контакти, від яких, безперечно, у вигаді залишається всі. Це вимога нашого часу, коли руйнуються стереотипи ізоляції, хуторянства та відбувається закономірний процес взаємодії різних цивілізацій, народів і культур. Кожний новий науковий контакт нас ще ближче наближує до спільного

європейського дому, в якому Україні буде відведене чільне місце. Принаймні, ми на це сподіваємося [27, 364-370].

Одинадцятирічна історія існування Науково-дослідного інституту карпатознавства показала, що створення цієї установи не є марною справою. Науковий потенціал, був сконцентрований на розкритті проблемних аспектів у галузі археології, етнографії, культурології, філософії, економіки, політології, загальної та крайової історії, ще далеко не використаний. Поле досліджень дедалі стає все більш багатограним, що веде до потреби у залученні до співпраці вчених із багатьох регіонів України та закордону.

За час свого існування Науково-дослідний інститут здійснив десятки етнологічних та археологічних експедицій провів більш ніж сотню регіональних акцій (конференцій, круглих столів, презентацій тощо), видано три десятки збірників "Сагратіса-Карпатика" та велику кількість різноматематичних монографій. Інституту є чим пишатись, так як досягнуті ним здобутки це показник високого наукового потенціалу багатьох вчених, що активно працювали в царині карпатознавства.